

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

8-20

मधुरवाणी

संस्कृतभाषापत्रिका

प्रधान सम्पादकः

पं. गलगलीशभाचार्यः

संस्कृतसाहित्यरत्नम्

सम्पादकः

पं. बुर्लीश्रीनिवासाचार्यः

संस्कृतसाहित्यभूषणम्

सहसम्पादकः

पं. गलगलीपण्डरीनाथाचार्यः

सं. सा. सुधाकरः

वार्षिकं मूल्यम् रूप्यकचतुष्टयम्

अवधानं दीयताम् वैद्यवराः

भवदर्थे मूल्यानाल्पेन सिद्धौषधविक्रीणनमस्माभिः क्रियते । भवतां
समाधानमेवस्माकमिष्टम् एकवारमनुभूयतां औषधेगुणाः मूल्यपत्रं (Price list)
आयुर्वेदीय औषधि भांडार २८ शुक्रवार पुण्यपत्तनम् ।

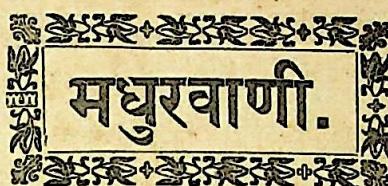
अनुक्रमणिका

क्र.	विषयाः	लेखकाः	पृ.
१	भा. मातुः झरीरं विच्छिद्यते	गलगली रामाचार्यः	१
२	संस्कृतविद्यापीठम्	"	६
३	वैदिका यज्ञाः	सर्वतन्त्रस्वतन्त्राः श्रीमाधवाचार्याः भा. वि. भवनम् मुंबई	९
४	स्वप्नवासवदत्तम्	आस्थानविद्वान् के. एम्. जी. नरुंडाराध्यः (बैंगलूर)	१३
५	कृषिसूक्तम्	उद्धारकः हुबळीभीमाचार्यः गलगली	१९
६	विनोदगोष्टी	सहसंपादकः	२०
७	मातः भारतभूमि का तवेयं दशा	देवदूतः	२१
८	वीरसन्ध्यासी	संपादकः	२५
९	बेळगांवनगरे ज्ञानसत्रं विष्णुयागश्च	प्रत्यक्षदर्शी	२७
१०	ज्ञानसत्रे श्री न्या. मू. लौकर्महोदयाः	संपादकः	३०
११	मान्यवरेभ्यः सविनयं निवेद्यते	कार्यदर्शी (टिलकविद्यापीठम्)	३३
१२	चत्वारि सम्मेलनानि	कार्यदर्शी (अ. क. स. धर्मसभा)	३५
१३	वेदे वैरिनिर्हरणार्थं भगवत्प्रार्थना	पं. श्रीपांड्रीताताचार्याः बेळगांव	३७
१४	'ओ के' इत्यांग्लशब्दस्य मूलं श्रीभगवद्गीतायाम्	गलगलीरामाचार्यः	३८
१५	श्रीगीताध्यायानुक्रमः	श्री. बी. वी. हुबळीकर गलगली	३९
१६	अहो आर्याणां वीरभावना	गलगलीरामाचार्यः	४०

ग्राहकैरत्रावधीयताम्

व्ही. पी. प्रेषणं प्रारिप्सितनिदानौ मधुरवाण्याः । परं वाचकानां
पावनं धनं 'न देवाय न धर्माय' इतिन्यायेनान्यायेन व्ही. पी. कृते
नाल्पमप्युपयोक्तव्यमित्यस्माकं बलवती मनीषा । तत्त्वरया धनादेशः (मनी-
आर्डर) द्वारैव वार्षिकं मूल्यं प्रेष्य व्ही. पी. करणप्रसङ्गो नास्माभ्यु पाल्येत
वाचकैरिति बलवद्विश्वसितः ।

॥ श्रीशः शरणम् ॥

सुधानिष्यन्दिन्या मधुरमधुरालापकलया
खलावज्ञामूर्च्छाभरमपहरन्ती सुरगिरः ।
मनोज्ञालङ्कारा रसिकजनचेतासि सहसा
वशीकुर्वाण्यं भुवि मधुरवाणी विजयते ॥

१२ वर्षे]

१८६९ शकस्य

[४ सञ्चिका

राधाधरमधुस्यन्दमिलिन्दाय मधुद्विषे ।
कृष्णापटकुविन्दाय गोविन्दाय नमोऽस्तु नः ॥

अहह ! भारतमातुः शरीरं विच्छिद्यते !!!

हा ! मातुः शरीरं विच्छिद्यते, बलात्कारेण विच्छिद्यते, विभज्यते ।
न केवलं विभज्यते, विभज्य दीयते । नौरसाय दीयते, नापि दत्तसुताय
वितीर्यते, न वा स्वकीयाय बन्धवे समर्प्यते, न च स्वधर्मीयाय विश्राण्यते,
नैव सात्विकसात्क्रियते; अपितु विधर्मीयेभ्यो धर्मध्वंसनदीक्षादक्षेभ्यो नैकशो
निरपराधान् निर्गतिकान् निर्वलान् असङ्घटितान् अशस्त्रान् हिंसितवद्भ्यः
कुलकन्यकाशतशीलभ्रंशकेभ्यः, कुलीनललनापातिव्रत्यभञ्जकेभ्यः, देवमूर्ति-
भेदकेभ्यः, देवमन्दिरनिर्मूलनवद्परिकरेभ्यः नैकशिशुमारणपरायणेभ्यो, बला-
त्कारेण भीत्या शान्तिभ्रमेण सुखाभासकल्पनया च प्रस्तानां पुत्राणां सम्मत्या
हन्त ! हन्त ! हन्त ! आच्छिद्य विच्छिद्य समुत्सृज्यते इति अपारः सन्तापः

(२)

समुत्पद्यते । अकृशीयान् क्लेशः सञ्जायते । अनिवार्यः खेदः समुद्भवति ।
 दन्दद्व्यते हृदयं क्रोधाग्निना । प्लुष्यते शरीरम् । प्रज्वाल्यते भावनेन्धनम् ।
 विष्कुलिङ्गान् किरिति दृष्टिः स्वाभिमानिनां हिन्दुपुत्राणाम् । इयं दुर्घटना
 शृष्टिकालादारभ्य अभूतपूर्वाऽद्य कालमहिम्ना वैदेशिकशासककपटतन्त्रप्रभा-
 वेण, यवनानां सहघटितवेलप्रयोगेण, 'भारतीयानामनैक्येन, दौर्बल्येन,
 स्वधर्मदेश — संस्कृतिभाषाभिमानवैधुर्येण, सुखलोलुपतया, संघटनावैकल्येन,
 औदासीन्येन, अजागरूकतया प्रतीकारभावनालेशलोपेन सञ्जाघटीतीति न
 तिरोहितं प्रेक्षावताम् । यदि भारतीया मतेक्यमभाजिष्यन्, धर्माधमिमानो-
 ज्ज्वलतामवास्यन्, बलसंपत्तिं समपादयिष्यन् विषयसुखलालसतामत्यक्षन्,
 संघटनामकरिष्यन्, औदासीन्यमहास्यन्, परकीयाप्रवेशे अजागरिष्यन्,
 प्रतीकारबुद्धिमधारयिष्यन्, शठं प्रति शाश्वतवृत्तिमवालम्बिष्यंश्च तर्हि सेयं
 शोचनीया दयनीया हेया च दुर्दशा न परापतिष्यद् मातुर्भारतवसुन्धरादेव्याः ।

पुरा परदेशात्समागतैः शकैर्न कृतो विच्छेदो भारतभुवः, न वा हूणै-
 र्विहितः, नापि म्लेच्छैरनुष्ठितः, बत ! बत ! अद्यतनैर्यवनैः भारतभूजननी-
 शरीरस्य विच्छेदनं विदारणं विपाटनं वा कर्तुमभीष्यते साग्रहं साटोपं
 सवलात्कारं च । कपटनाटकपटुभिः प्रमुपदगतैर्गलैः स्वार्थसाधनबुद्ध्या अन्तः
 सानन्दं बहिः सनक्राश्रुविमोचनं स्वप्रभुताच्छुरिकया अजशरीरमिव विदार्थ
 विभज्य दीयते पुत्रेभ्यो हिन्दुभ्यः कश्चन भागः, अपरश्च सर्वथा परकीयेभ्योऽ
 नधिकारिभ्यः । भयेन शान्तिरक्षणकल्पनया सुव्यवस्थाभ्रान्त्या वा अगत्या
 अनिर्वाह्यतया अनिच्छया बलादेवाङ्गीक्रियते सदुःखं सावमानं भारतीयनेतृभिः ।
 सर्वं विस्मृतमेवेभिः वरिष्ठ-कनिष्ठविधिमण्डलेषु स्वनिर्वाचनावसरे विहितं
 भारतस्याखण्डत्वप्रतिज्ञानम् । यच्च पौरुषमेतैर्नायकम्मन्यैरन्यदीयक्षेत्रस्यन्य-
 सात्कारणे धर्ममूलविच्छेदकघटस्फोटादिनिर्णये स्वबन्धुषु सार्भटं सतुच्छीभवं
 सौद्वत्यं सदपि प्रकटीकृतं, हन्त तस्य शतांशोऽपि भारतमातुरङ्गभञ्जनावसरे
 न किमपि दर्शितम्, न बाह्यमात्रेणापि निषिद्धं विभजनम्, प्रत्युत अनिच्छया
 वाऽपि समभ्युपगतमहो दैवदुर्विपाको भारतभूदेव्याः, अहो कर्तव्यभ्रष्टता
 भारतीयनेतृणाम्, अहो अक्षम्योदासीनता इतरेषां भारतपुत्राणाम् । अद्य
 भारतीयैः पुरुषैः स्त्रीभिरिव कितिलकीकृता कुंकुमरेखा ललाटे ? किं मणि

(३)

वन्धे धृताः काचकङ्कणाः ? किं वा गले निवद्धं मङ्गलसूत्रं—नहि नहि
अमङ्गलसूत्रम् ? आहोस्विद् आवरणतया समाकलितमवगुण्ठनम्, येन श्रुत्वाऽपि
मौनमवलम्ब्यते, दृष्ट्वाऽपि तूष्णीम्भूयते, मत्वाऽपि स्तब्धता समाश्रियते अङ्गा-
नीषदपि न चाल्यन्ते । केवलं वाचा निषिध्यते । अश्रूणि मुच्यन्ते । हाहाकारो
विधीयते । न क्रियते प्रतीकारः । नानुष्ठीयते प्रतिभटनम् । नाचर्यते
प्रत्यक्षविरोधः सधैर्यम् । न प्रतिज्ञायते अखण्डतारक्षणम् । अत्र दर्शितं योषितां
दृष्टान्तमनुचितं तासामवमानकरं मन्ये । तास्तु मानिन्य एव । स्वदेशाभिमा-
निन्यो नैव सहन्ते मातृविच्छेदपराभवमपरिमितम् । तन्निदर्शनदानेन कृता-
पराधः क्षमार्पये ताः माननीयाः मानिनीः सहोदरीः । ताम्योऽत्यन्तं निकृष्ट-
लज्जास्पदामभिभवनीयां स्थितिमास्थिता भारतीयाः पुरुषा अथ क्लीषा एव
सञ्जाताः । विस्मृतमेव बहुकालाद्भारतीयैर्भगवता श्रीकृष्णेन पार्थ निमित्तीकृत्य
सर्वाभारतीयान् प्रत्युपादिष्टम्—

“ क्लेशं मास्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।

क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥

इति । अत्र ‘परंतप’ इति पदं न केवलं विशेषणम् ‘आपित् परं’—वैरिणम्
‘तप’ इत्यप्यर्थो भगवतोऽभिप्रेतः । तादृशामौल्योपदेशविस्मरणस्य फलमनु-
भूयतेऽथ ।

अथ पूर्वजानां पुण्यं विनष्टम् । विफलीभूतः प्रतापसिंहस्य प्रतापः ।
निष्फलतां गतं शिवप्रभोः शिवतमं तेजः । निर्जीवतामुपेतो विजयनगराधी-
श्वराणां विजयावहं ज्योतिः । अस्तं गतं मुनीनां तपः । अपगतं देवसान्निध्यं
प्रातेमासु । बहुकालाद्विलयंगतं क्षत्रियाणां तेजः । मोघीभूतं महात्मनः सत्या-
हिंसादयः । विलुप्ता तस्य हार्दिकसन्देशप्रणाली । मन्दीभूतो ‘जवाहिर’
प्रकाशः । पगभूतं ‘पटेल’स्य पाठवम् । विलीनं ‘राजगोपालस्य’ राजकारण-
कौशलम् । निष्क्रियः संवृतो नाममात्रावशिष्टो वर्णाश्रमस्वराज्यसंघः ।
वाङ्मात्रपौरुषा जाता हिन्दूमहासभा । वन्ध्याऽभूत्सावरकरस्य दुर्वारवीरता ।
विकलीभूतः शामाप्रसादस्य प्रसादः । भञ्जिता मुञ्जेमहाशयस्य वाङ्मञ्जुलता ।
तार्जिता ‘केसरि’ गर्जना । निस्सारतामुपयातः समरे प्रकटितापरि-

मितपराक्रमाणां हिन्दूवीराणां वीरभावः । प्रशान्तं सतातनिनां धर्माभिमान-
ज्ज्योतिः । शुष्कीभूता धर्मविध्वंसनेनैव देशोद्धारं मन्यमानानां सुधारकाणां
प्रलापमाला । अमीषु न किमपि भारताखण्डत्वरक्षणे विच्छेदनप्रतीकारे न
प्राभवदात्मसामर्थ्यं निदर्शयितम् । अथ 'लीगस्य' भागधेयमाधिभूतम् ।
सफला यवनानां मनोरथाः । विजयमापन्ना 'जिना' इत्यस्य लीगनेतुर्हृदवा-
दिता । छिन्ना भिन्ना क्लिन्ना खिन्नाऽच भविष्यत्यचिरादेव भारतमाता ।

अनिष्टोदकोऽयं भावी परिणामो न लक्षितः पूर्वतनैर्भारतीयैः राजभिः ।
भारते विदेशीयानां प्रवेशकाले एव जागरूकतया यदि प्रतीकारमकरिष्यंस्ते
राजानो मिथः सङ्घीभूय, तर्हि प्रवेश एव नाभविष्यद् विदेशीयानाम् ।
'चञ्चुप्रवेशे' मुसलप्रवेश' स्थितिरेव नोदपत्स्यत् । न व्यनङ्क्ष्यन् धर्मः ।
नास्खलिष्यत् समाजस्थितिः । न दूषिताऽभविष्यदार्थाणामार्या संस्कृतिः ।
नाभंस्यन्त देवप्रतिमाः । न भ्रष्टतामवाप्स्यन् बलात्कारेण हिन्दवः । नाषा-
वित्र्यमभजिष्यत्पावना भारतभूः । न वा वृद्धिमगामिष्यत् संख्या विदेशादा-
गतानामल्पानाम् । न वा पारतन्त्र्यनरकदुःखं नान्वभविष्यद्भारतजननी ।
सूवर्णभूमिरियं नैव समपत्स्यत् रश्मिशानभूमिः सम्यद्देव्याः । दूरे एव तदा
विच्छेदनस्य विभागस्य च कथा । अतिथिसत्कारव्यसनितया व्यसनमनन्तमनु-
भूयतेऽथ भारतभुवा । पूर्वजैः परकीयानां न कुलं विलोकितम् । न परिशीलितं
शीलम् । न कृता स्वभावपरीक्षा । न निरीक्षिता रीतिः । नाकलिता वञ्चना-
वृत्तिः । न समीक्षिता आचाराः । अभ्यागतसत्कृत्यैकलक्ष्यैः पूर्वतनैर्भारतीयैरुदार-
स्वभावतया यच्च विदेशीयेभ्यः प्रवेशाय निवासाय वाणिज्यादिव्यवसायाय सैन्य-
संग्रहाय चावकाशो निश्शङ्कं निर्विचारं प्रदत्तः, 'तस्येदं कर्मणः फल' मनुभूयत
इदानीम् । पूर्वजैर्महानुभावतया निर्मायं कृतोपकारस्य फलं साधु इत्तमधुना
यवनैः कृतज्ञतया । यदि प्रवेशावसर एव इदानीमिव विदेशीयानां 'प्रस्थायता-
मितस्तूर्णम्,' नास्मिन् पावने भारतदेशे विदेशीयानां विधर्मीयाणां चिरं निवासाद्य-
धिकारः इति सघण्टाघोषं निरोधमकरिष्यन् तर्हि निरन्तरमखण्डतासौभाग्यमन्वभ-
विष्यद्भारतखण्डं भूमण्डले । नोदपत्स्यत् "पाकिस्तानशब्दोऽपि । कथं नाम
श्रुतिपथमुपैष्यत् । अश्राव्योऽसह्यो हृदयदारकस्तप्तसीसरस इव सर्वाङ्गता-

(५)

पनोऽयं न केवलं श्राव्यतामापन्नः । अपितु सार्थकतामापन्न आर्यभूमौ भारतीय-
भवने हिन्दुबन्धुरे इत्यहो परा काष्ठा पराभवस्य, चरमसीमा दुःखस्य । कियद्वा
शोचनीयम् ।

यद्भाव्यमासीत्तद्भूतमेव । तद्विषये पुनः पुनः शोचनेन किं वा
फलम् ? । विपदि धैर्यमवलम्बनीयम् । विपत्प्रतीकारः कर्तव्य एव । हिन्दुभिर्मियो
विरोधः परिहर्तव्यः । प्राप्तं द्वेषासूयादिकं विस्मर्तव्यम् । संघटना विधेया ।
सर्वैःक्षान्नवृत्तिराश्रयणीया । प्रतिपक्षिभिः येन धर्मश्रद्धाबलेन येन स्वजातीय-
महात्मविश्वासेन निजपूर्वग्रन्थप्रामाण्यविसृम्भेण च संघटितं कार्यम्, तद्वदेवास्मा-
भिर्हिन्दुभिर्धर्मश्रद्धाबलादिकं पुनरुद्भावनीयमुत्तेजनीयम् येन संघटिताः समुत्सा-
हिता भग्नान्नां भारतमातरं पुनस्सन्वितावयवां पुनः परकीयाक्रमणभयलेशविधुरां च
कर्तुं प्रभवेयुः ।

इयस्समयं राष्ट्रसभा (कांग्रेस) मनुसृल्लेदृशी दशा समनुभूयते
भारतभुवा । विविधानिष्ठविधिनिर्णयेन वर्गकलहोत्पादनमन्तरा किं वा साधितं
बहुभाषिणा ' कांग्रेसेन ' ? । अत्यावश्यकी नाशनसमस्या परिपूरिताऽनेन । न
वा वसनव्यसनं परिहृतम् । हिंसा—हत्यादावानलो नैव प्रशान्तः । नाप्युत्कोच-
पिशाचिका समुच्चाटिता. सर्वत्र निस्सङ्कोचं नरीनृल्लयाना । प्रत्युत धान्यवैकल्येन
नित्योपवासव्रतममनुतिष्ठन्ति प्रजाः । पर्याप्तवसनालाभेन दिग्गम्बरवृत्तिं समा-
श्रिताः । हत्यादावानलः प्रखरतरः प्रज्वलमानः सहस्राधिकान् जनानाहुती-
करोति । एवं सत्यपि अस्माभिः प्रजाहितमनुष्ठीयत इत्याघोषयत्येव पुनः पुनः
' कांग्रेसः ' । परं कार्याक्षमे भ्रष्टप्रतिज्ञे तस्मिन् विश्वासः शिथिलभूतः प्रजाना-
मिदानीम् । तादृशीं राष्ट्रसभामनवलम्ब्यैव भारतीयैः स्वतन्त्रतया वीरवृत्तिं कार्य-
क्षमां विनयान्वितां सप्रबलां च संस्थां संस्थाप्य तद्वारा भारतीयैर्भारतभुवोऽ
खण्डत्वं प्राणपणेनापि रक्षणीयम् । खण्डनीयं सखण्डतापिशाचिकाता^७डवम् ।
येन भारतभूमाता पूर्वतनं सौभाग्यं पुनर्लप्स्येत ।

जय भारतमातः ! जय भारतमातः !

(६)

संस्कृतविद्यापीठम्

लोके सर्वे जानन्त्येव संस्कृतविद्याया महतीमक्षरमुखाः । ' यतोऽभ्युदय-
 निश्रेयसासिद्धिः स धर्मः ' इति जैमिनिमुनिसूत्रेण धर्मेणैव ऐहिकसुखस्य पार-
 त्रिकसुखस्य च प्राप्तिरिति ज्ञायते, तथैवाभूयते च । धर्महासेणैवेदानीमशान्ति-
 प्रचुरा हिंसाबन्धुरा नीतिविधुरा वर्धमानस्वेच्छाचारा दुर्विचारा च दुष्टप्रवृत्ति-
 निशाचरी सर्वत्र निष्प्रतिबन्धं निश्शङ्कं च नरीनृस्यते सानन्दं सोत्साहं च ।
 तां प्रतिबद्धं न कोऽपि महात्मा प्रभवति । नापि राजकारणधुरन्धरदिव्यमणिः ।
 न वा राजाऽपि गोपालः । न च स्वातन्त्र्यवीरः । धर्मतेजोविरहितानाम् धर्म-
 ध्वंसैकपरायणानां धार्मिकजनहिंसकानां च कुतस्तादृशी शक्तिः ? । अधर्म-
 वृक्षमाश्रिताया दुष्प्रवृत्तिराक्षस्या उच्चाटनं तद्वृक्षच्छेदनैव सुशकम् । तच्छेदनं च
 संस्कृतिरक्षणदिव्यशस्त्रायत्तम् । तच्च शस्त्रं धर्मशाणोल्लीढमेव स्वकार्थे क्षमते ।
 स च धर्मशाणः संस्कृतविद्याकरनिष्पन्नः । एवं च संस्कृतविद्या नाम सर्वसुख-
 साधनं शान्तिसाञ्जीवनौषधमेव । पाश्चात्यैरपि मुक्तकण्ठमेकमुखं प्रशंसितामपि
 सर्वार्थसाधनक्षमामपि पूर्वजैः परमप्रेम्णा संवर्धितामपि भारतगौरवास्पदनिधि-
 भूतामपि सर्वोत्तमां संस्कृतविद्यां हन्त स्वाभिमानविधुरा भारतीया एवोदासतेऽ
 वहेलयन्ति द्विषन्ति च सुशिक्षितमन्याः । तस्यैवेयं दुष्परिणतिरूपा केनाऽ
 प्यनिवार्या महती विपत्तिरनुभूयते भारतीयैरिदानीम् । तदेतद्विपत्तिपरिहारो
 यद्यपेक्ष्यते तर्हि अवश्यं संस्कृतविद्यादेवीचरणं शरणीकरणीयम् । संरक्षणीया
 संवर्धनीया समुत्तेजनीया प्रोत्साहनीया प्रसारणीया च संस्कृतविद्या सर्वैः
 संस्थानाधीश्वरैर्भूपतिभिर्यतिभिरुदारैर्धनिकैरितरैः साधारणैरपि । संस्कृतविद्या-
 प्रसारो हि धनैकाधीनः । धनं तु राजाधीनम् । साम्प्रतिकसार्वभौमराज—
 तत्प्रतिनिधयश्च विदेशीया विधर्मियाः अनवगतसंस्कृतमाहात्म्यगन्धाः । माण्ड-
 लिकास्तु राजानो विषयभोगैकानिरताः स्वपूर्वजैः प्रणयेन संवर्धितमपि नाद्रियन्ते
 संस्कृतम् । संस्थानाधीश्वरा यतयोऽपि स्वपूर्वगुरुभिः संस्कृतविद्याप्रसारार्थैव
 महता तपःप्रभावेण संपादितम् अधुनाऽपि शिष्यजनैस्सादरमर्यमाणमपरमितं
 वित्तं भोगविळासाय स्वकुटुम्बपोषणाय स्वपुत्राणां कोशवृद्धये केवलं प्रतिष्ठायै

(७)

समुपयुञ्जन्ति निर्भयं निर्विचारम् । उदाराः श्रीलास्तु संस्कृतमहत्त्वमेवाजानन्तोऽन्यकार्येषु मुसलधारं वर्षन्ति द्रव्यम् । इदृश्यां परिस्थित्यां कथं वा समुपजावेत्संस्कृतविद्या ? । इति निराशता चिन्ता सन्तापश्च जायते क्षणम् । तथापि पुनराशांकुरः सञ्जायते केषाञ्चन महाराजानां वदान्यानां धनिनां संस्कृतप्रणयितां संवीक्ष्य ।

उत्तरभारते अलवार—दर्माङ्गा—काशी—जयपुरादिनरेशा, बिर्ला—गोयनकादिप्रमुखा दानशूरा वित्ताधिपा भूरिद्रव्यवितरणेन विद्यालयान् महाविद्यालयान् संस्थाप्य समुत्तेजयन्ति संस्कृतविद्याम् । पोषयन्ति विदुषः । समुत्साहयन्ति विद्यार्थिनः । दक्षिणभारते महीशूर—विजयनगर—कोच्चि—अनन्तशयनादिभूपतयः नाटकोटिमुखाश्च धनिनः संरक्षन्ति संस्कृतविद्याम् । एतेषां महानुभावानामौदार्येणैव जीवस्यद्यावधि तपस्विनी संस्कृतविद्या तत्र तत्र ।

एवं वङ्ग—युक्तप्रान्त—मद्रादिषु प्रान्तेषु संस्कृतविद्याप्रसारसाधनीभूताः सन्ति नैका विद्यालयाः । विद्यन्ते महाविद्यालयाः । वर्तन्तेच राजकीयाः समाजीयाश्च परीक्षासमतयः । तत्र अधीयन्ते सहस्रशो विद्यार्थिनः । अध्यापयन्ति शतशः सकलशास्त्रपारङ्गता विद्वांसः । परीक्षयन्ते, पदवीदानादिभिः सत्कृत्य प्रोत्साहयन्ते च छात्रा । परं महाराष्ट्रे कर्णाटके च अर्थाद् समग्रे मोहमयीप्रान्ते जीवत्स्वपि बहुषु सामन्तभूपालेषु, विलसत्स्वपि विपुलेषु दातृषु धनसंपन्नेषु, दृष्ट-पुष्टेष्वपि प्रभूतस्थावरजङ्गमसम्पत्समृद्धेषु मठाधिपतिषु सन्यासिषु हन्त ! बहुशिष्यमुखरिता नैव दृग्गोचरिता भवन्ति विद्यालयाः, नैव विद्योत्तन्ते महाविद्यालया, न वा राजन्ते पदवीदायिन्यः प्रभाविन्यः परीक्षासमितयः ।

इदृश्यां परिस्थित्यां उदासीनान्माण्डलिकानवलोक्य, विद्यार्थि-विद्वज्जनपोषणमविधाय स्वजनैकतेषणपरान्कर्तव्यभ्रष्टान् कर्मन्दिपदवाच्यानिरीक्ष्य संस्कृताप्रणयिनश्च श्रीलान् दृष्ट्वा नेदानीमस्माभिस्तूष्णींस्थातव्यम्, समासन्नविनाशा संस्कृतविद्या पुनरुज्जीवनीया चेति पुण्यनगरवासिभिः पुण्यात्मभिः कैश्चन महाजनैर्महता समुत्साहेन प्रतिष्ठापिता 'तिलकमहाराष्ट्रविद्यापीठं' नाम महती कार्यतत्परा कर्तव्यप्रवणा च संस्था ! यस्यां नैकशास्त्राध्ययनाध्यापन-

(८)

व्यवस्था विधीयते, विद्यार्थिनः परीक्ष्य पदवीदानेन सक्तियन्ते च । तत्पदवी-
धराश्च आंग्लविद्यालयमहाविद्यालयेषु अध्यापकतया नियुक्ताः सगौरवमुपजी-
वितुं प्रभवेयुः । तदेतदत्यावश्यकं कार्यक्षमं विद्यापीठं संस्थाप्य महदेवोपकृतं
पुण्यपत्तनीयैर्महाभागैः । प्रत्युज्जीविता संस्कृतविद्या । विद्यापीठस्यास्य
प्रकटनापत्रमस्मिन्नेवाङ्के प्रकटीकृतमन्यत्र । तदवलोक्य विद्यार्थिभिरवश्यं
तल्लभं स्वीकुर्युः, सगौरवमुपजीवेयुरिति बलवद्विश्वासिमः । तथा कर्तव्यमेवेति
साग्रहं निवेदयामश्च ।

सर्वथा प्रतिकूलेऽपि काले विद्यापीठ-दृशमंस्थासंस्थापनरूपमहाकार्य-
साहसं कृतवद्भ्यो महाभागेभ्यः सहस्रशो धन्यवादान्समर्प्यपि मनो न
नृप्तिमयते किञ्चिदपि । सानन्दमभिनन्धापि नालंबुद्धिमुपैत्यन्तरात्मा । बहुगः
सादरं प्रशस्यापि न विश्रान्तिमन्विच्छति वाग्निन्द्रियम् । एतादृशं महत्तरमि-
तरासाधारणमवदातं कर्म कृतमेतैर्महाशयैः । स्वकर्तव्यमन्थैः सामान्यैः
कृतभवलोक्य सामन्ता व्रीडया वदनभवनमेरन् पीठाधीशाल्पया काषायवा-
ससा मुखमाच्छादयेयुः । अधुनाऽपि वा ते विद्यापीठमिदं विपुलधनदानेन
प्रोत्साहनीयम् । अन्यद्वा स्वतन्त्रतया विद्यापीठं स्थापनीयं स्वगौरवरक्षणद्युध्या
पुण्यकल्पनया । विशेषतस्तु पीठाधीशा जागरूकाः सन्त ईदृशं विद्यापीठं
संस्थाप्य उदरनिर्वाहाय भिक्षासट्टिवाऽपि अवमानमनुभूयाऽपि धनमलब्ध्वा
विलस्यमानान् आचारसंपन्नान् विदुषः पोषयन्तु तोषयन्तु । उपजीवनसाधना-
लाभेन संस्कृतविद्यां विहाय विदेशीयविद्याग्रहणलुब्धान् विद्यार्थिनश्च पर्याप्त-
धनवितरणव्यवस्थया संस्कृतविद्योन्मुखान् कुर्वन्तु, स्वकर्तव्यानुष्ठानेन इह
जगति विमलां विपुलां च कौर्तिमवाप्नुवन्तु, अपमार्जयन्तु च कर्तव्यच्युत्या-
दिना पूर्वमुपार्जितामपकर्तुं, परिहरन्तु च पीठगौरवोत्कर्षधिया सश्रद्धं
सदुपदेशकेषु माननीयेषु निष्कारणकोपाविष्करणमिति साविनयं सादरं
साञ्जलिबन्धं च प्रार्थयामः ।

प्रत्येकस्मिन्नपि कार्ये पुरोगामिनां महाराष्ट्रीयानां महाजनानां महती
कृतिमेतां कर्णाटकोऽप्यनुसृत्यानुकूल्य वा स्वयमपि स्वतन्त्रं विद्यापीठं परीक्षा-
समितिं च संस्थाप्य संस्कृतविद्यापुनरुज्जीवन-पोषणश्रेयो लभतामित्याशास्य
विश्वस्य च पुनर्महाराष्ट्रीयमहेच्छानभिनन्द्य विरम्यत इदानीम् ।

(९)

वैदिका यज्ञाः

ले, — सर्वतन्त्रस्वतन्त्रा माधवाचार्याः, भा. वि. भुवनम् मुम्बई.

यद्यप्याधुनिके भारते यत्र कुत्र दक्षिणे भारते प्रवर्तन्ते सोमयागादयः ।
उत्तरे भारते तु ते पुराणपतिताः सन्तश्श्रूयन्त एव न तु कुत्रापि दृश्यन्ते ।

परं च ये मीमांसां पठन्ति पिपठिषन्ति वा न ते यज्ञानां ज्ञानं विना
तां ज्ञातुं शक्नुवन्ति । ये च याज्ञिकविधानज्ञानं विना मीमांसापठने यतन्ते
तेषां श्रम एव केवलं न तु तत्त्वलाभो भवति इति विचार्यात्र लघ्वीयसि लेखे
यज्ञानां सामान्यपरिचयो दीयते । विश्वसिमि क्रमात्प्राप्तपरिचयाः पाठिनो
यतिष्यन्ते मीमांसायां यत्र चार्याणामितिहासस्य सर्वस्वं वर्तते ।

आसीत्समयोऽदृष्टप्रदत्तो वर्णाश्रमव्यवस्थाया अनादिकालादारभ्य
आजनमेजयस्य शासनात् । यत्र भूमण्डलवर्तिनः सर्वे द्विजांतयोऽधीत्य
वेदान् विचार्य च वेदार्थान् परम्पराप्राप्तैर्वैदिकैर्यज्ञैरिजुरहर्निशं यज्ञेश्वरं
सर्वस्य धातारम् ।

तदानींतना वेदैकपरिनिष्ठिता महापुरुषाः सर्वकामसाधनत्वं यज्ञेष्वेवा-
भ्यामन्यन्त । चक्रवर्तित्वं कामयमाना भारतीयनरेशा अन्यानुपायान् विहाय
वाजपेयनामकं यज्ञमेव व्यदधुः । उपायंश्च तेऽनेनैवोपायेनानायासं चक्रवर्तित्वम् ।
सार्वभौमत्वकापिनो महेच्छस्याश्वमेध एवासाधयदखण्डाया भुवोऽचलाधिपत्यम् ।

आज्ञामात्रादिव खण्डभूमण्डलं शासतां तेषां वाजिमेधशताहृतशक्तेर्महें-
न्द्रादर्धासनं नियतमासीत्सुधर्मायाम् । मानवेदेहधारिणोऽप्येते यायजूका
राजानः सम्मानिता ब्रूलोकवासिभिरागत्य च मर्त्यलोकम् । श्रूयन्ते चास्माकं
पुराणेषु एतादृश्यो बह्व्यः कथा यत्र च नाकादागत्य महेन्द्रेण भूलोकवा-
सिनो मानवेन्द्राः सम्मानिताः प्रार्थिताश्च सहायतार्थं स्वर्गाय गन्तुम् । ते
गत्वा विजित्यासुरान् पुनर्भुवं प्राप्ताः । आकर्ण्यते वाल्मीकिरामायणे दशरथः

(१०)

स्यन्दनमास्थाय दिवं गत्वा विजित्य चाजेयानसुरान् प्राविशदयोध्यां पुनः ।

यज्ञानां सर्वकामसाधनत्वं गीतायां श्रीकृष्णेनाऽपि स्वीकृतम्— ‘सह यज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा’ पुरोवाच प्रजापतिः । अनेन प्रसविष्यध्वम् एष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ ’

उच्चावचान् कामान् कामयमानेभ्यो जनेभ्यः प्रजापतिना सृष्टा एते यज्ञाः, एतैरेवोपायभूतैः सर्वे सर्वान् कामान् प्राप्नुवन्त्विति । अनेन श्लोकेन यज्ञान् प्रति या भारतीया भावना सैव व्यक्तीभवति । भगवतो वासुदेवस्याऽपि यज्ञान् प्रति एतादृशी भावना अन्येषां तु का वार्ता । तेषां तु यज्ञेषु निष्ठ भवेदेव । सर्वेषां भगवतो वासुदेवस्यानुगामित्वात् ।

यज्ञः— कात्यायनेन स्वकीये श्रौतसूत्रे व्याख्यातः—तब तेन ‘यज्ञं व्याख्यास्यामः’ इति प्रतिज्ञाय ‘द्रव्यं देवता त्यागो यज्ञः इति याग-स्वरूपमभिहितम् ।

इदं च श्रीमता भाष्यकारेण—‘द्रव्यस्य देवतां प्रति या उत्सर्गक्रिया स यागः इति तत्सूत्रं विवृतम् । इदमेवाधिकृत्य मीमांसापरिभाषायां यज्वना विदुषा श्रीकृष्णेनाऽपि—प्रतिपत्तिप्रकरणे ‘देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागस्य यागशब्दार्थत्वाद्’ इत्युक्तम्, यज्ञं परित्यज्यान्यत्र द्रव्यैः सह देवानां कदाऽपि सम्बन्धो न भवति अत एव यत्र यज्ञनामनिर्देशं विनाऽपि स सम्बन्धः श्रूयते तत्राऽपि यज्ञः कल्प्यते ।

निष्पद्यतेऽयं शब्दो देवपूजासंगतिकरणदानार्थेषु विद्यमानाद् यजेर्नङि प्रत्यये च सति । अत एव एतेष्वेव देवान् संगच्छन्ते यजमानाः, दीयन्ते विपुलानि दानानि; युज्यन्ते च देवाः ।

यज्ञशीलानां भावनां पुरस्कृत्य युजैर्वेद उक्तम्—‘दीयतां भुज्यतामिति कल्याणीं वाचं जनेभ्यः सततमावदानि’ इति । यत्र च वाचो नेमा जाग-धन्ते तत्र कथं यज्ञत्वमिति अन्नदानं विनाऽपि यायजूकमन्या जानन्तु । यत्र च निर्वाधं दानं न दीयते तत्र मम मतेन तु कथमपि यज्ञत्वं नास्ति ।

(११)

विद्वय यज्ञा अपि द्रव्ययज्ञवदेवाश्रियन्ते । द्रव्यं विना द्रव्ययज्ञं कर्तुमपारयन्तो विषीदन्ति विद्वयेषु यज्ञेषु । अत एवार्थवेणोक्तम्— ‘अस्ति नु तस्मादोजीयोः यद् विद्वयेन ईजिरे—ये च निरारम्भिणो यज्ञभक्तास्ते त्रिद्वैतैर्धर्मैर्भगवन्तं यजन्ते तेषामोजीयान्भागो भवति ।

इदमेवाभिप्रेत्य भगवता कृष्णेन—‘द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञाः, योगयज्ञास्तथापरे । स्वाध्यायज्ञानयज्ञानश्च यतयः शंशितव्रताः इति उक्तम् ।

यथा द्रव्यैस्तथा तपसा ज्ञानेन स्वाध्यायेन जपेनापि चेज्यते सर्वेश्वर इति गीताकाराशयः ।

धर्मो यज्ञादिरेवेति जैमिनेराशयः, तेन यज्ञान्तर्गतानां तपआदीनामपि परलोकधर्मत्वं श्रीकृष्णमुखादेव सिध्यते । यां गतिं यान्ति यजनशीलास्तं तपस्विनोऽपि यास्यन्त्येवेति निर्विवादम् (परंच गृहमेधीयैस्तु सर्वथा द्रव्ययज्ञैरेव भाव्यम् ।

यज्ञमयं सर्वम् ददर्शुराचरन्तो दिवानिशं यज्ञान् प्राचीना आर्याः, नावादिष्यतैकमपि शोभनं कर्म यत्र तेषां यज्ञभावना नाभूत् । भावनैव दृष्टिसृष्टिवादस्य जननी, येषां यादृशी भावना ते तथैकया भावनया भावितान्तःकरणास्ते तादृशमेव जगत्पश्यन्तीति न्यायसिद्धम् । येषां मते तिष्ठो भावनाः प्रार्थ्याः, निष्प्रः च शाब्दयस्तेषां का दशेति भावका एव निश्चेष्ट्यन्ति ।

अन्येषामनुष्ठानादीनां तु का वार्ता—वैधसहवासोऽपि न प्रावर्तत पंचम्याहुतिभावनानां विना, भोजनेऽपि च वैश्वानरहोमोऽचिन्त्यत । इदमेव तत्त्वं व्यक्तीकृतम्—कापेयं शौनकमभिप्रतारिणं च लाक्षसेनिं भिक्षयता संवर्गविद्यावता शस्त्रचारिणा छान्दोग्योपनिषदि । पंचम्यामाहुतौ हुतानां चापसां पुरुषशब्दवाच्यत्वमुक्तमिति पंचमप्रश्नरूपेण बृहदारण्ये—उक्तम् ।

इदानीम्—बुभुक्षाशान्त्यर्थमेव भुज्यते प्रायो रागनिवृत्त्यर्थं च

(१२)

रिरंसवः, ये च भारतीयदीक्षाशिक्षाविहीनाः प्राश्नात्यभावभावितास्ते तु सुतरामिदमेव प्रयोजनमुररीकुर्वन्ति । अत एव प्राचीना यज्ञसदृशी भोजन-पवित्रता दुर्भाविता सातु विदीयास्मान् कुत्रचिदयोगिभवनेषु गता । सार्व-जनिकभोजनालये सहभोजनमिच्छन्ति हरिजनापरनामभिश्चाण्डालैः सह आधु-निकाउद्धारकाः अर्चितुमिच्छन्ति च मंदिरं प्रवेश्यानवसर्प्यान् । न ते स्वयमेवा-चरन्ति अपि तु आचारयन्ति शासनबलात् ।

पंचम्याहुतिरपि पलायिता एतेषां भवात् प्रत्युत उदभादाभासानामुपद्रव एव संभूतः, एते स्वतन्त्रतामादातुं गता धारासभसु केचन ततो विधवाविवाहं हस्ते कृत्याथंस्त्रियै प्रयच्छन्ति । इतरेच आन्तर्वाणिकं सगोत्रियम् सापिण्ड्य-मन्तर्जातीयं शूद्रापरिणयं च समादाय वितरन्ति विजानिजनेभ्यो राजाज्ञा-पूर्वकम् ।

आर्यत्वामिनिवेशी कोऽपि भारतीयो न वारयेदस्माद्दुष्कृत्यादिति वैधानिकरूपं ददतोऽपि न संकुचन्ति ।

यद्यपि—आर्यत्वामिमानि एतानि दुष्कृत्यानि कदाऽपि न करिष्यन्तीति मम मनसि न काऽपि चिन्ता । आंग्लैः सह एतानि कुशासकान्यपि गमि-प्यत्यन्तं परत्रकालान्तरे । एते आर्यकुलोद्भवा इदानीं मनसा पाश्चात्त्याभूय विद्रावितुं प्रतन्ते धर्मं भारतादिनि खिद्यते चेतः ।

यानि च पापानि—अन्वातिष्ठन्नक्रमकारिणस्तानधुना एते स्वयं भुवो नेतारोऽभ्युद्योजयन्तीति मनसि रोषस्तु भवत्येवार्थजनानां स्वान्ते ।

प्राचीनेभारतपुरावृत्ते केनाऽपि कदाऽपि नोद्वाहिता विधवा न गोत्रभ-गिनी सपिण्डा स्वस्य वा दुर्भाविता । प्रत्युताधुनाऽपि विवाहावसरे विवाह्य ततोऽनु श्वशुरनगरे विवाहिताः स्वाराभकन्यका अपि सम्मानयन्ति स्वसृ-वदेव । इदं मया पंचम्याहुतिप्रसंगेन किंचिदुक्तम् । अलमतिप्रसंगेन ।

(१३)

स्पष्टवासवदत्तम् ।

लेखकः— आस्थानविद्वान् वे. एम्. जी. नञ्जुण्डाराध्य.,
साहित्याध्यापकः— श्रीचामराजेन्द्रसंस्कृतकालेज, बेङ्गलोर.

कविः—कालो—देशश्च ।

निखिलेस्मिन् संस्कृतसाहित्यपारावारे सुप्रसिद्धेषु नाटककर्तृषु महाकवि-
र्मासः प्रथमः प्राक्तनश्चेति संशोधकैर्निश्चीयते । परन्तु अश्वघोषाभिधः कश्चन
बौद्धकविः नाटकनिर्माता अस्मादपि प्राचीन आसीदिति केषांचिदाशयः ।
कविकुलगुरुणा कालिदासेन (क्रि० श० ४००) संस्तुतेषु भास-सौमि-
ल्लुक-कविपुत्रादिनाटककृतिषु इदानीं महाकवेर्भासस्यैव कृतयः समुपलभ्यन्ते ।
महाकविर्बाणोऽपि (क्रि. श. ७००) स्वकीये हर्षचरितेः—

सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः ।

सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥

तथैव जयदेवोऽपिः—(क्रि. श. १२००)ः—प्रसन्नराघवेः—

यस्याञ्चोराश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो

भासो हासः कतिकुलगुरुः कालिदासो विलासः ।

हर्षो हर्षः हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः

केषां नैषा कथय कविता कामिनी कौतुकाय ॥

इत्यादिना भासं सरस्वत्याः हासत्वेनोपवर्णयति । किंच, भोजराजाख्यः
(क्रि. श. १५००) कश्चनपण्डितः, जयाङ्क (क्रि. श. १२००) विर-
चितपृथ्वीराजचरितस्य स्वकीयःयाख्यायाम्—

“ सोऽग्निरपि भासमुनेः काव्यं विष्णुधर्मान्मुखात्
त्यक्तवान् नादहदित्यर्थः ” इत्युल्लिखति ।

(१४)

भासकविकृतिषु स्वप्रवासवदत्तस्य प्राधान्ये एवंविधाः उक्तिविशेषाः तत्रतत्रोपलभ्यन्ते । क्रिस्तात् परं दशमशतकीय इति विपश्चिद्विनिर्णीतस्य राजशेखरस्य [क्रि. श. १०००]:—

भासनाटकचक्रेऽपि छेकैः क्षिप्ते परीक्षितुं ।

स्वप्रवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः ॥

इति श्लाकेन स्वप्रवासवदत्तस्य प्राधान्यं, तथैव भासकर्तृकाणां बहूनां नाटकानां चक्रस्य च प्रतिबोधः स्पष्ट एव ।

महामहोपाध्यायाः पं. टि. गणपतिशास्त्रिणः भासं क्रिस्तात् पूर्वं पञ्चमशतककालिकं समर्थयन्ति । प्राधान्येन एषां आशयस्य कारणं भासग्रन्थेषु अपाणिनीयाः अपूर्वाः व्यासवाल्मीकिसदृशाः प्रयोगाः साधकाः । अस्मिन् विषये विपश्चितां मतभेदाश्च विपुलाः । भारतीयपण्डिताः अस्य कवेः कालं क्रि. पू. पञ्चमशतकादारभ्य क्रि. श. दशशतकपर्यन्तं मन्वते । पाश्चात्यास्तु क्रि. श. द्वितीयशतकादारभ्य सप्तमशतकपर्यन्तमिति अभ्यूहन्ति । कीतमहाशयस्तु मार्की तृतीय [३०० क्रि. श.] शतके भास आसीदिति तर्कयति । अन्यैश्च कारणकल्पैः कालिदासः मार्कि क्रि. श. ४०० कालिक इत्याकारकनिर्णय एवास्य मूलम् ।

भासस्य जीवनचरित्तु विस्तारेण नोपलभ्यते । दाक्षिणात्याः केचन भासकृतीनां प्रायः केरलएवोपलब्धत्वादयं केरळप्रान्तीयौ भवेदिति तर्कयन्ति । परन्तु, सर्वेषु अस्य नाटकेषु दृष्टानां पात्राणां नामानि, नद्यः, पर्वतादयस्सर्वे औत्तरेया एव । स्वप्रवासवदत्तस्थभारतवाक्येः—

“इमां सागरपर्यन्तां हिमवाद्भिन्ध्यकुण्डलां, महीं....”

इत्यादिना अयं बिन्ध्यहिमाद्र्योः मध्यदेशीय आसीदिति स्पष्टं प्रतिभाति ।

भासकृतयः —

महाकविभासविरचितेषु रूपकेषु इदानीं त्रयोदशरूपकाण्येवोपलब्धानि ।

(१५)

तत्र मध्यमव्यायोगः, पञ्चरात्रम्, दूतवाक्गम, दूतघटोत्कचम्, कर्णभारम्, ऊरुभङ्गादिरूपकषट्कं महाभारतकथानकानुरोधेन विरचितम् । प्रतिमाभिषेक-नाटके रामायणकथाभित्यां रूपिते । श्रीमद्भागवतगता श्रीकृष्णलीलातु बाल-चरिते निरूपिता । प्रतिज्ञानाटिका, स्वप्ननाटकं च बृहत्कथातः उद्धृते । तथैव अविभारकचारुदत्तयोरपि बृहत्कथैव मूलमिति तर्क्यते । उदयनकथावस्तु-*

जैनबौद्धसाहित्ये विपुलतया निबद्धम् । परन्तु एते ग्रन्थाः क्रि. श. चतुर्थ-शतकादर्वाचीना इति भासकृतेः गुणाढ्यस्य बृहत्कथैव मूलमिति वक्तुं सुवचनम् । गुणाढ्यकृतबृहत्कथातु इदानीं नोपलभ्यते । क्रि. श. मार्कि द्वितीयतृतीया-न्यतरशतकेऽवर्ततेति परिशोधकैः निश्चितेनानेन कविना पैशाचिक्यां ॐ भाषायां बृहत्कथा लिखितेति निश्चीयते । सैव कथा बृहत्कथामञ्जर्यां, बृहत्कथाश्लोकसंग्रहे, सोमदेवकर्तृके [क्रि. श. ११००] कथासरित्सागरे च उपलभ्यते ।

* १ हेमचन्द्रः— त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितम् ।

२ सोमप्रभाः— कुमारपालप्रतिबोधः ।

३ मलधारीदेवप्रभाः— मृगावतीचरितम् ।

ॐ १ धम्मपदटीका २ मातङ्गचातकः घोणशरवजातकं, दल्लहुदम्भजातकं, ३ मूत्र ४ मन्झिमनिकायः— बुद्धघोषस्यपापांशुसूदनीटीका ५ विनयपिटकं ६ चूलवग्ग ७ उदान ८ संयुत्तनिकाय ९ अङ्कत्तरनिकाय इयंच भाषा भरतखण्डस्य वायव्यादिशि प्रचलितासीदिति, द्राविडप्रान्तेषु प्रचलितेषु विध्यभाषाप्रभेदे एवेति च ज्ञायते

(१६)

एतेषुकथासरित्सागरगतकथैव विस्तृता, सुप्रसिद्धा च ।

स्वप्नवासवदत्तम्— नाटकीयकथासंग्रहः—

“अर्जुनसूनोः अभिमन्योः पञ्चविंशत्सन्तानः, घोषरव्याख्यवीणागां-
धर्वनिपुणः गजहृदयवेदी वत्साधिपतिः उदयनो नाम राजा आसीत् । तं च
अवन्तीश्वरः प्रद्योतः स्वकन्यायाः पतिं चिकीर्षुः ऋजुनोपायेन प्रवणयितुम-
क्षमः कदाचित् स्वपरराज्यसीमोपान्ते मृगयावशात् वनं प्रविष्टं राजानं कृत्रि-
मोपायेन च्छलयित्वा, असहायं ग्राहयित्वा च भटैः स्वान्तःपुरमभिनाय । तत्र
वासवदत्तायाः वीणाशिक्षणकर्मणि न्ययोजयत् । अथ गुरुशिष्ययोः परस्परानु-
रूपयोः उपचिते रहःप्रणये गुरुः स्वमन्त्रियौगन्धरायणप्रयुक्तनीतिमहिम्ना
अन्तःपुरात् उन्मुक्तः, प्रेयस्यावासवदत्तया अनुगम्यमानः प्रद्योतमनादृत्य
वत्सानाजगाम । इयं च कथा प्रतिज्ञानाटिकायामुपन्यस्ता ।

तथा. अपहृतया स्वमहिष्या वासवदत्तया सह सौख्यानि अनुभवतो
वत्सराजस्य राज्यं आरुणिनाम्ना शत्रुणा अपहृतम् तद्विजयाय मगधाधिपतेः
दर्शकस्य साहाय्यमनुचिन्त्य दूरदर्शी यौगन्धरायणः तद्भगिन्याः पद्मावत्याः
पाणिग्रहणमिच्छति वत्सराजस्य । जीवन्त्यां वासवदत्तायां वत्सराजः द्वितिय-
विवाहाय नानुमनुते । पद्मावती च तादृशं राजानं न वृणोतीत्याशङ्क्य मान्त्रि-
रुमण्वदादिभिरन्यैरमात्यैर्वासवदत्तया च नीतिनिपुणया सम्मन्य, वासवदत्तायाः
अलीकमरणप्रख्यापनेन राजानमवञ्चयत् । पद्मावतीपरिणयाय मार्गमकल्पयच्च ।

कदाचिन्मृगयायै निगंते राज्ञि, लावाणकग्रामदाहे वासवदत्तायौगन्ध-
रायणौ दग्धविति मिथ्याप्रवादे प्रचलिते सति, यौगन्धरायणः ब्राह्मणवेषमाहृत्य
ब्राह्मणवेषधारिण्या वासवदत्तया सह मगधसन्निकृष्टं तपोवनमागच्छति ।
पद्मावती मातृवन्दनाय तदैवागतासीत् । तमवसरं लब्ध्वा पद्मावतीं सन्दर्श्य
तत्सकाशे यौगन्धरायणः वासवदत्तां स्वभगिनीं प्रोषितभर्तृकामिति निवेद्य तां

(१७)

न्यासीकर्तुमिच्छति । यदृच्छागतेन ब्रह्मचारिणा विदिते लावाणकवृत्तान्ते वत्स-
राजप्रेमातिशयेन प्रकटीभूते च सति पद्मावत्याः वत्सराजविषयकामिलाषः
समुदेति । [अङ्क १]

प्रवृद्धामिलाषायाः पद्मावत्याः तद्भ्रात्रा दर्शकेन वाचा दानं, वत्सराजेन
प्रतिग्रहणं च द्वितीयेऽङ्के वस्तु ।

वासवदत्तयैव पद्मावत्यर्थे कौतुकमालिकायाः गुम्फनं तृतीयाङ्के वर्ण्यते ।

चतुर्थेऽङ्के वासवदत्तापद्मावत्योः तारतम्यतोलनं, तदुद्दीपितस्य राज्ञः
सन्तापः, पद्मावतीकर्तृकसमाधानादिकं वस्तु ।

शृण्वत्यां वासवदत्तायां नायकस्य तद्विषयकस्वप्नालपानां प्रवृत्तिः,
पार्श्वस्थया वासवदत्तया तत्स्वप्नालपश्रवणं, प्रवृद्धेन राज्ञा दृष्टमात्रायाः वासव-
दत्तायाः तिरोभावः, नायकस्य सन्तापादयश्च पञ्चमांके निरूपिताः ।

षष्ठाङ्के तु राज्यप्रत्यानयनं, नष्टवीणोपलब्ध्या नायकस्य दुःखोद्रेकः,
वासवदत्ताया चित्रफलकानयनम्, चित्रदर्शनेन पद्मावत्या चित्रगत-
वासवदत्तायाः अवन्तिसुन्दर्याश्च सादृश्यपरीक्षणम्, यौगन्धरायणवासवदत्ता-
भ्यां स्वात्मप्रकाशनं, ताभ्यां समागतस्य वत्सराजस्य सन्तोषातिशयादिकाश्च
विषयाः प्रतिपादिताः ॥

—रूपकस्यास्याभिधेयम्—

अस्याः कथायाः पूर्वार्धः प्रतिज्ञायौगन्धरायणे, उत्तरार्धः 'स्वप्नवासव-
दत्ते च प्रतिपादितः' । उभयोः रूपकयोः सामरस्यपर्यालोचनया, एवं
भासते यदयं महाकविः, प्रथमतः अङ्कदशकपरिमित्यात्मकं प्रकरणमलिखत्,
ततः, नटास्तं अभिनयानुगुणं विभज्य, नाटकद्वयमकार्षुरिति ज्ञायते ।
नाटकस्यास्य हृदयस्वरूपं स्वप्नमेव लक्ष्यीकृत्य, कविरस्य नाटकस्य स्वप्न-
वासवदत्तेति नाम व्यधत् । वासवदत्तायाः भाग्यमपि 'चक्रारपह्लाक्ति'वत्
नीचैरागत्य पुनरुपरि परिभ्रमति, इत्येतदेवास्य कथावस्तु । —नेदं पद्मावती-
चरितं, यतश्च पद्मावतीकल्याणमिति नोक्तम् कविना । पद्मावतीसदृश्याः
सुन्दर्याः, सौशील्यादिगुणमण्डितायाः राज्यलभहेतुभूतायाः नवसमागमाव-
स्थायामपि उदयनस्य वासवदत्तायामनुराग आसीदिति प्रदर्शनार्थं मित्तिमात्रं

पर्यवसिता पद्मावती । न तु सा नायिका भवितुमीष्टे । यद्यप्यत्र वासवदत्ता परिजनसदृशी दरीदृश्यते, तथाऽपि अस्माकं लक्ष्यं तदुपरि एव पतति । पद्मावती अनूढा कृत्रिमानभिज्ञा बाला । तस्यां न शाठ्यं, न दम्भः, नाप्यप्रेसरत्वं वा परिलसति । नास्त्येव नेतृत्वं सात्विकस्वभावायास्तस्याः । किञ्च—वत्सराजचरितमित्यपि वक्तुं न शक्यते । किंत्वत्र राजा वासवदत्ता-पद्मावत्योः गुणातिशयान् चित्रितुमेवोपतिष्ठते । प्रत्यङ्कं वासवदत्तायाः प्रवेशोऽस्ति । वत्सराजस्य तु रङ्गप्रवेशः चतुर्थेऽङ्के एव ।

शाकुन्तलउत्तररामचरितीदग्रन्थद्रष्टृणां प्रथमतः परिदृश्यतेऽस्य अल्प-परिमाणता । स्वल्पेऽस्मिन् नाटके, मूलकथांशाः सर्वे निरूपिताः—किन्तु केचन व्यत्यस्ताः, केचन विस्तारिताः, संगृहीताः, अन्ये च सूचनामात्रपर्यव-सितादृश्यन्ते ।

भासस्य रचनाकौशलम्

इदं च नैपुण्यं नाटकेऽस्मिन् समीचीनतया निबद्धम् । प्रथमं तावत् स्थापनामेव गृहीतम् । नाटकवत् स्थापनाऽपि संग्रहेणोपदर्शिता । नात्र नटी, न चतपि तयाभिधीयमान अकालऋतुवर्णनादिकं सहृदयहृदयोद्वेजकं च । कविकाव्यविवरणादिकस्य प्रस्तावोऽपि न श्रूयते । विज्ञापनाव्यग्रे सूत्रधारे तदैव जवनिकायाः अन्तः शब्द इव श्रूयते । तच्छ्रुत्वा “मगधराजभृत्याः, कञ्चित् कन्याविशेषं नयन्तः तत्रस्थान् जनानुत्सारयन्ती”ति मत्वा सूत्रधारे निर्गच्छति । पर्याप्तोऽयं प्रेक्षकाणां कथाप्रारम्भनिवेदनाय ।

प्रथमाङ्के तावद्यौगन्धरायणः, अवन्तिकेत्यपरनामधेयां वासवदत्तां इयं मे स्वसा प्रेषितमर्तृकामिमां इच्छाम्यत्र भवत्या! काञ्चित्कालं परिपाल्यमाना मित्युक्त्वा निर्गच्छति । ‘पुष्पकभद्रकादिभिरादेशकै’रादिष्टं वचनमापदि यथा निर्दुष्टं; तथैव सम्पद्यपि सत्यं भवेदिति ज्ञात्वैव, धीमान्यौगन्धरायणः मन्त्रिभिः वासवदत्तया च समालोच्य, लावाणकवह्निमकल्पयदित्यपूर्वः कथासन्दर्भः परिकल्पितः ।

प्रियपाठकमहोदयाः महाकविरयं भास अप्रिमां कथां प्रत्येकं यथातिसुंदरं जग्रेष्यसुं विषयं यथावकाशमग्निर्मेके समुपाहराम इत्याश्वास्य संप्रति विरमामो विस्तरात् ।

(१९)

कृषिसूक्तम्

उद्धारकः पं. हुबळी भीमाचार्यः गलगली

क्षेत्रस्येत्यर्चं द्वादशं सूक्तं वामदेव आधास्तिस्रः क्षेत्रपतिदेवताकाः,
चतुर्थ्याः शुनः, पंचम्यष्टम्योः शुनासीरौ, षष्ठीसप्तम्योः सीता, आद्या चतुर्थी
षष्ठीसप्तम्योरनुष्टुभः द्वितीयातृतीयाष्टम्यः त्रिष्टुभः पंचमी पुरउष्णिक् ।

क्षेत्रस्य पतिना वयं हि तेनेव जयामसि ।

गामश्वं पोषयित्वा स नो मृळातीदृशे ॥१॥

क्षेत्रपते मधुमन्तभूमिं धेनुरिव पयोऽस्मासु धुक्ष्व ।

मधुश्च्युतं धृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळ्यन्तु ॥२॥

मधुमतीरोषधीर्धाव आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।

क्षेत्रस्य पतिर्भधुमान्नोऽस्त्वरिष्यन्तोऽन्वेनं चरेम ॥३॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लंगलम् ।

शुनं वरत्रा वध्यतां शुनमुष्टासुदिं गय ॥४॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यदिवि चक्रथुः पयः ।

तेनेमासुपसिचतम् ॥५॥

अर्वाचीं सुभगे भव सीते वन्दामहे त्वा ।

यथा नः सुभगाससि यथा नः सुफलाससि ॥६॥

इंद्रः सीतां निगृह्णातु तां पूषाऽनुयच्छतु ।

सा नः पयस्वतीद्वहामुत्तरामुत्तरां समाम् ॥७॥

शुनं नः फाला विकृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशाऽभियन्तु वाहैः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीराशुनमस्मासु धत्तम् ॥८॥

९ वर्गः ऋक्संहिता अष्टकं ३ अध्यायः ८ पृ. ६६ चतुर्थमण्डले
पंचमोऽनुवाकः पृ. ६७ ।

(२०)

विनोदगोष्ठ्यां

काशीपण्डितः

ले.— सहसम्पादकः

कदाचिदेकः ब्राह्मणः काशीक्षेत्रे द्वादशवर्षपर्यन्तमधीत्य चतुश्शास्त्र-
पण्डितो भूत्वा स्वग्रामं प्रतिनिवृत्तः । तन्महापण्डितप्रत्यागमनोदन्तं श्रुत्वा
संतुष्टाः सर्वेऽपि तन्नगरनिवासिनः अपूर्वं स्वागतं विधाय तमान्दोलिकायां
प्रतिष्ठाप्य बाधवैभवपुरस्सरं पुरे आनाययामासुः । मध्येमार्गं कश्चिद् धूर्तः
समागत्य तस्य कर्णे प्राह—“पण्डितमहाशय, तव भार्या विधवा जाता” इति ।
तत्श्रुत्वा च विद्युदाहत इव उच्चैरुरुदिषुरपि कथञ्चिन्निगृह्य शोकवेगं गृहमागत्य
मुक्तकंठं रुरोद । तदालोक्य किमप्यनिष्टं संजातमिति तन्माता ततोप्युच्च-
स्वरेण आक्रन्दितुमुपचक्रमे । तदनु सर्वेऽपि मित्रबान्धवा तथैव सोरस्ताडन-
मन्धरुदन् । एवं साम्रेडं सोच्चस्वरं समूहप्रवृत्तं च विरुत्य श्रान्तेषु पुर-
प्रमुखा आगत्य बान्धवान् रोदनकारणमपृच्छन् । ते च सत्राण्यंजमदुः पण्डित-
माताऽरोदीत् । तदनु अस्माभिरपि रुदितमिति । माताप्येवमेवानुयुक्ता विरुत्य
विश्रान्तं पण्डितपुत्रमुपदर्श्य ‘रोदनमाकर्ण्य तस्य कोपि अनर्थः जात इति
मयापि रुदितं, तमेव कारणं पृच्छामः “इति उक्त्वा तैः साकं सुतमुपसृत्य
अपृच्छत्

माताः— पुत्र किं ते शोककारणम् ।

पण्डितः— केनचित् मम भार्या विधवा जाता इति कथितम् ।
तत्श्रुत्वा मम महदेव दुःखमभूत् । अतोऽहमरुदम् ।

माताः— पण्डितमहाशय त्वयि जीवति सति तव भार्या कथं
विधवा भवति ?

पण्डितः— किं तत्र बाधकम् । मयि जीवति सत्यपि त्वं विधवा किं
न जातासि ? । तथैव जीवत्यपि मयि मम भार्या विधवा जाता भवेदिति
मया रुदितम् इति । ततः तस्य मूलपण्डितस्य भाषणं श्रुत्वा सर्वे जहसुः ।
इति ।

(२१)

मातः भारतभूमि ! का तवेयं दशा

(ले.—देवदूतः)

अनादिकालतो भवत्या अखण्डं सौभाग्यम्, अपरिमितमैश्वर्यम्, अप्र-
तिहतं प्रभुत्वम्, न केवलं दिगन्तगामि अपितु लोकान्तरसञ्चारं राका
सुधाकरधवलं विमलं यशः, वैदेशिकेभ्योऽपि शिक्षणदानक्षमत्वम्, विश्व-
विस्मयावहं विश्वविद्याविज्ञानम्, दुष्टदमनदक्षतां, शिष्टपरिपालनलालसत्वं,
समुज्ज्वलं स्वाभिमानं, परैरनभिभवनीयां शक्तिसम्पदं, समुत्कटां धर्मनिष्ठां,
समुत्साहशालिनीं विजिगीषुतां, सर्वार्थसाधनक्षमं दिव्यं तपः, जगद्द्वारसमर्थं
ब्रह्मवर्चसं, सर्वविपत्त्राणनिपुणं विपुलप्रतापशालि प्रत्यर्थिकुलनिर्भूलन
पटुतरपराक्रमप्रखरं क्षात्रं तेजश्च श्लाघनीयां शूरसाध्वीमणिसाहसभूयिष्ठतां च
स्मारं स्मारं, साम्प्रतिकीं सर्वात्मना तद्विपरीतां दयनीयां शोचनीयां दुस्सह-
तमां दशां दर्शं दर्शम् विषादेन स्तब्धीभवति चेतः, बाष्पैरन्धीभवति नयनम्,
हाहाकारैर्मुखरीभवति मुखम्, घूर्णते मस्तिष्कं स्फुटति हृदयम्, निस्पन्दता-
मयते गात्रम्, निस्पन्दते स्वेदलवश्च क्षणमात्रमेव । परमपरक्षण एव त्वेषेण
समुद्रिच्यते चित्तम्, रोषेणारुणीभवति लोचनम्, धिक्कारशब्दैरलंक्रियते
वदनम्, सवेगं स्पन्दते नाडीषु रुधिरम्, मिथो घर्षयतः स्वयमेव हस्तौ,
दशनैर्दृश्यतेऽधरं भवादृशां योषितामपि, किमुन तरुणानाम् । इदं मदीयं
केवलं कल्पनासाम्राज्यमेव । परं वस्तुस्थितिरन्यथैव दृश्यते । तत्रानुकम्पनीयां
दशां निशाम्य नानुकम्पन्ते तरुणाः । न वा त्वेषेण सन्तप्यन्ते । नापि प्रती-
काराय समुद्यच्छन्ति । न च बध्नन्ति परिकरम् । न तेषां धमनीषु प्रवहते
शोणितम् । अधरदंशनेन नायासयन्त्यात्मानं दन्ताः । न वा करौ परस्पर-
घर्षणेन श्राम्यतः । नापि शोणायते नयनकोणो रोषेणेषदपि । न च स्वपौ-
रुषाविष्काराय मनागपि मनस्याकलयन्ति । सहजेयं स्थितिः स्वाभिमानविधु-
राणां विषयभोगेनैव जीवनसार्थक्यं मन्यमानानाम् ।

मातः ! भवत्यामवर्तीर्य भगवानपि खगवाहनो लोकपावनीः शुभ-
दायिनीः स्फूर्तिप्रसविनीर्विविधा विधाय लीला दुरात्मदैत्यकुलं संहत्य निर्बाधं

(२२)

परिपाल्य सौभाग्यमनन्यसाधारणमवर्धयत्ते । महत्तरा देवा अपि भवतीमरक्षन्-
वतीर्णा नर-वानरादिरूपेण । तत्प्रभावेण धन-धान्यसमृद्धिशालिनी ह्यष्ट-पुष्ट-
जनाकीर्णा स्वातन्त्र्यपूर्णा स्वप्नेऽपि परकीयाक्रमणसंभावनाशून्या रोगाद्युपद्रव-
गन्धविधुरा धार्मिकवातावरणपरिपूता अदत्ताधर्मावकाशा विपुलपराक्रमविराजि-
राजराजितेजोभासुरा तापसजनतपोराशिसमुज्ज्वला साध्वीजनपातिव्रत्यप्रभाव-
प्रभाप्रद्योतनी पारानभिज्ञसंपदा कुबेरमध्यपदसन्ती यन्निरुपमं सौभाग्यसुखं
या त्वमन्वभूः; हन्त ! केदानीं ते तत्सौभाग्यम् । कालमहिम्ना सर्वं विपरीतमेव
संवृत्तम् । महदेव दौर्भाग्यं समुपस्थितमिदानीम् । तथाहि समाजस्वास्थ्य-
संपादिनी चातुर्वर्ण्यव्यवस्था चतुराश्रमरीतिश्च शिथिलीभूता समासन्नमरणदशा-
मनुभवति । ब्राह्मणाश्च जातिमात्रेणैव श्रेष्ठतां मन्यमानाश्चण्डालेभ्योऽपि नीचता-
मापन्नाः कुक्कर्मणा । तैः क्रियमाणं किमपि नासाद्यते कुकर्म । दूरादेव परित्यक्तं
नगः । समुत्सृष्टं सत्त्वमोनुष्ठानम् । अवधीरतं देवताराधनम् । दूरीकृताः सत्या-
हिसादयो धर्माः । अवजानन्ति वेदविहितम् । न स्मृतिपथमुपगमयन्ति
स्मृतिसम्मतपथम् । तद्विकारमेव पौरुषं मन्यन्ते । न केवलं सगोत्राः परिणय-
न्ति अपितु विजातीया अपि उपजीवन्ति पादत्राणवाणिज्येन । धनमार्जयन्ति
चाट्टशूत्रेण—अन्नविक्रयेण । इदानीं भोगैकलालसानां द्विजनुषां ब्रह्मचर्यगुरु-
कुलवासादिकथाऽपि न श्रूयते । न वा शुद्ध गार्हस्थ्यं दृश्यते । विनष्ट एव वान-
प्रस्थाश्रमः । वेषेण नामैव सन्यासिनस्ते न केवलं न विरक्ताः ।
अपि तु गृहमेधितोपि संरक्ताः यथेच्छं
विहरन्ति प्रासादेषु । निःशङ्कं विलुण्ठन्ति मृदुहंसतूलशयनेषु । स्वच्छन्दमश्नन्ति
शाल्यन्न-सुघृनादि राजभोज्याहारम् । अनुवाचयन्ति शृङ्गारप्रधानाः प्रणय-
कथाः । वैद्यविद्याप्रागल्भ्यप्रदर्शनेन रहसि परीक्षन्ते रमणीस्तरुणीरङ्गस्पर्शादिना
चिकित्साव्याजेन । एतेषामिन्द्रियनिग्रहो नाम सागरे विन्ध्यप्लवनमिव । अजिते-
न्द्रियाणामर्माषां स्वपूर्वसन्न्यासिभिः तपःप्रभावसंपादितधनेन स्वकुटुम्बपोषणं-
स्वसम्बन्धिजनतोषणमगत्याऽनिवार्यमेव । यच्च पवित्रं धनं स्वपूर्वगुरुभिः विद्या-
प्रसाराय विद्वत्प्रेषणाय विद्यार्थिपालनाय महता कष्टेन सम्पादितं हन्त तदे-

(२३)

वैभिः निषिद्धस्वसुखभोगाय स्वसम्बन्धिजनवसनभूषणमृष्टान्नाशनकर्मण्युपयुज्यते । विद्यालया महाविद्यालया नैव साहाय्यदानेन प्रोत्साह्यन्ते । विद्यालयादिस्थापन-
कृते प्रार्थयितारो बहिष्क्रियन्ते । न सत्क्रियन्ते कुशलप्रश्नादिनाऽपि प्रतिष्ठिताः
शिष्टाः विद्वांसोऽपि । तेषामितरव्यवस्था त्वनैनैव गम्यते । स्वकुटुम्ब-सम्बन्धि-
जनपोषणतोषणादिकमेव धर्मं मन्यमानानां तत्कृत एवं सर्वस्वं व्ययिकुर्वताममीषां
विद्याप्रसाराय विद्यालयस्थापनाय विद्वत्पोषणाय विद्यार्थितोषणाय धनानियोगः
स्वाभाविक एव । अन्यत्र विनियोक्तमुद्दिष्टं संकल्पितं च धनं कथमन्यत्रोपयोक्तुं
शक्यते । अन्य स्वर्गसृष्टिसमर्थाः पूर्वे ब्रह्मणाः क, सर्वावहेलनीया इदानीं तनाः
विप्राः क इयं मार्गदर्शकानां विप्राणामवस्था । राजानस्तु राजान एव । प्रजा
निष्पीड्य सुखभोगएव तेषां परमं ध्येयम् । आत्मानं क्षत्रियं मन्यमानास्ते
किं क्षत्रशब्दार्थं ते मन्यन्ते । 'क्षताक्विल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु-
रूढः' इति कालिदासोक्तवचनं श्रोतुमपि नावकाशोऽस्ति तेषां भोगैकनिर्गता-
नाम् । पैरैराक्रमणे कृते तत्प्रतिभटनाय प्राणनिरपेक्षं सद्यः पुरोधावतां पराक्र-
मिणां पूर्वपृथिवीपालानां प्रथिता वीरवृत्तिः क, तादृशप्रसङ्गेऽपि विलासलोल-
नामाधुनिकनृपशब्दवाच्यानां क्लीबवृत्तिः क । एवमनयोवर्णयोः पथभ्रष्टयोः
सतोरितरयोस्तु का कथा ? ।

एवं चातुर्वर्ण्ये चातुराश्रम्ये च पदभ्रष्टे विवेकभ्रष्टे च शतमुखो विनि-
पातोऽपरिहार्य एव । साधूक्तं भर्तृहरिणा—विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः
शतमुखः' इति अमीषु शतमुखविनिपातेषु योषितां प्राचीपथच्यवनमेकः । पाश्चात्य-
शिक्षणप्रभावेण तासामाचारे विचारे सञ्चारे वेषे भूषासु रीतिषु महत्येव क्रान्तिः
समजनिः । हिन्दूनां जगन्मान्यसंस्कृतेः समूलनाशिना । योषास्वपीयतां महती
यदा क्रान्तिस्तदा पुरुषेषु किं विचारणीयम् ? । विधिमण्डलेषु प्रौढविवाह—
प्रेमविवाह—विधवाविवाह—सगोत्रविवाह—भिश्रविवाह—घटस्फोटप्रमुखाः
सनातनधर्मनिर्मूलनालङ्करीणा विधयो विहिताः । एवं नैकप्रकारैर्धर्मभावनायां
समूलं विच्छिन्नायां धर्मसूत्रनिबद्धमैकमत्यमाल्यं शिथिलीभूतं सद् विच्छिन्नं
यवनपवनाघातेन ।

(२४)

अधुना अल्पै रपि यवनैर्बहवो हिन्दवः पराजीयन्ते पीड्यन्ते, ताड्यन्ते, मर्द्यन्ते विदीर्यन्ते छिद्यन्ते कर्ष्यन्ते हिंस्यन्ते हन्यन्ते हिन्दवः। बलात्कारेण दूष्यन्ते अबला ललनाः। फलानीव विच्छिद्यन्ते शिशूनां शिरांसि। पथि पाठ्यन्ते च्छुरिकया जठराणि निर्भयम्। पुनरुद्धन्ते कुलाङ्गनाः। हटादीक्ष्यन्ते यवनधर्गेण।

हा अम्ब भारतवसुधेर! श्रीरामचंद्र—श्रीकृष्ण—प्रतापसिंह—शिव-प्रभु—विजयनगराधीशादिशासनकाले तव सौभाग्यं दृष्टवानहमिदानीं त्वामन्यामेव पश्यामि। त्वदीया परिस्थितिरन्यैव जाता। सर्वं विपरीतमेव संवृत्तम्। निखिला रीतिरन्यथैव परिणता। क तत्सुरलोकसमाकांडक्ष्यं सौभान्यं? केदं नारकैरपि हेयं दौर्भाग्यम्।

यत्त्वदीयदौर्भाग्यदर्शनेन दुःखं जायते तदपेक्षया दौर्भाग्यप्रतीकाराय भवत्याः पुत्रैरिदानीन्तनैरनुस्त्रियमाणं पन्थानं निरीक्ष्य नितरां दुःखाकरोति चेतः एष पंथोवा अपन्थाः नूनं हासमेवोपजनयति मे। त्रिकालज्ञैर्मनुप्रभृतिभिर्मुनिभिर्दर्शितां सुगमां सर्वकालसुखावहां सर्वहितकारिणीं निरावाधां च पद्धतिमवधूय सर्वज्ञमन्यैरोभिरन्यैव नवीना सरणिराश्रिता। तया सरण्या न केवलं सुखाप्राप्तिः, किन्तु दुःखातिरेकश्च सञ्जातः। अन्यायेनान्यसात्क्रियते स्वामिनो हस्तादाच्छिद्य क्षेत्रादिकम्। वर्धयते वाणिज्यकरादिकम्। नोपभोक्तुं दीयते स्वक्षेत्रधान्यादिकम्। नेदानीमाहारसौकर्यम्। न प्रयाणसौलभ्यम्। न वसनव्यसनाभावः। नापि जीवितसुरक्षितता। न च स्वधर्मानुष्ठानानुकूलता। नैव देवस्थानपावित्र्यम्। नापि धर्मस्वातंत्र्यम्। एवं बहुशो दृष्टदुष्टपरिणामाऽपि निजा सरणिर्नैव परित्यज्यते शाश्वतनिजप्रतिष्ठाकामुकैर्बहुमतलब्धाधिकारैरतैः। निजाधिकारलाभे सर्वथा दत्तसाहाय्यान् तृणाय मन्यन्ते तीर्णनदीका नाविकमिव।

गण्डस्योपरि पिटकः संवृत्त इति न्यायेन पाकिस्तानव्याजेन वसनमिव विच्छिद्यते, शिथिलं शकलं क्रीयते।

(२५)

अम्ब ! एतादृश्यां परिस्थित्यां न कोऽपि त्राताऽत्र परिदृश्यते । अतो भगवन्तमेव शरणमुपयाहि । भक्तवत्सलो दीनपालकः स एव स्वयमवतीर्य वा अथवा देवेष्वरमासु कश्चिदय्याज्ञाय अवतार्य च विपन्नां भवतीं समुद्धरेत् त्रायेत् चेति वाढं विश्वसिमि । भगवति भारतवसुधे ! आमन्त्रये भवतीमधुना । पुनरे-
कदाऽऽगमिष्येच भवत्या दर्शनाय कुशलवार्तावगमायचेति शम् ॥

वीरसन्यासी श्रीकरपात्रीजीमहाराजः

उत्तरभारते सनातनधर्मसंरक्षणे बद्धपारिकरोयं महाभागः करपात्रीद-
रामत्रवृत्या विरक्त्या सुप्रसिद्धः स्वयं चतुर्थीश्रीम देशकल्याणाय नैकलक्ष-
व्ययपुरस्सरमनेकान् विष्णुयागादीन् दिल्लीप्रभृतिषु राजधानीषु समनुष्ठाप्य
भूरिदाक्षिणादिना परस्सहस्रान् पण्डितप्रवरान् प्रहर्षयन् संस्कृतभाषायामसाधा-
रणं प्रणयमानिष्कुर्वन् नैककोटीश्वरश्रीलानारम्य आपामरदारिद्रं प्रशंसनीय-
चरितो विश्राजते । परमेतस्य नामापि दाक्षिणात्या जना न विशेषतो
जानन्ति । महाशयोऽयं संघटनाचतुरो नैकलक्षात्मकं धनं सम्पत्समृद्धेभ्यो
लीलयैव धर्मकार्यार्थं दापयितुं समर्थश्च । नैकलक्षाधीश्वराः सम्पत्समृद्धाः श्रीला-
नैकेषु प्रसंगेषु अहमहिमिकया विष्णुयागाद्यर्थं सत्कर्मसात्कर्तुं पुरःपुर
आपतन्ति इति किञ्च शृणुमो वयम् । श्रुतिस्मृत्युदितसनातनधर्मसंरक्षण-
बद्धादरः तत्प्रचारविषया नैकाः नियतकालिकाः पत्रिका अपि हिन्दीभाषायां
प्रचालयतीत्यपि शृणुमः ।

अचिरादेव केभ्यश्चिद्विसेभ्यः प्राक् अखिलमातसार्वभौमप्रातिनिधिः
पं. जवाहिरलालनेहरूमहाभागमपृच्छत् ' किमहो कोऽयं श्रीकरपात्रीजीमहाराजो
महाभाग ' इति । एवमनुयुक्तः श्रीमान् नेहरूमहोदयः प्राह ' यः कश्चन
सन्यासी ' इति । ततः पुनरब्रवीद् स मन्यवेतनमहाभागः (मौण्टब्याटन)

(२६)

पण्डितजी प्रकरणमिदं न सामान्यं परिदृश्यते । यतिवरोऽयं सनातधर्माभिमानिनां पुरस्सरो महान्नेता विराजते । अनुयात्रिका अप्येतस्य महान्तो दरीदृश्यन्ते । अतो विषयमिभमवश्यं विचारयतु भवानिति ।

संप्रति किल दिल्लीनगरे राजकारणप्रवणानां सर्वेषामपि विचित्रः संघर्षः प्रवृत्त इति तत्रच अखण्डस्यापि भारतस्य पाकिस्तान-हिन्दुस्थान-नामभ्यां विच्छेदनप्रसक्तिविचारश्च अहर्निशं प्रवर्तत इति च जानन्ति च सर्वेप्यक्षरमुखाः । प्रसंगेऽस्मिन् श्रीकरपात्रीमहाराजो दिल्लीनगरे सहस्राधिकान् धर्मवीरान् सम्मेल्य विरोधप्रदर्शनपुरस्सरं सनातनधर्मरिराक्षिषया सामूहिकं सर्वकारविरुद्धं सत्याग्रहं प्रावर्तयच्च । एकस्मिन्वृन्दे कारागृहं प्रवेशिते अपरं वृन्दं सनातनधर्मजयमुद्घोषयदागच्छति (व्हायिसराय) श्रीभारतसार्धभौमप्रतिनिधिमन्दिरं तथा शासननिर्माणसभामन्दिरमपि । नैके साधवः सन्यासिनः सत्पुरुषा अत्र भागमगृह्णन् गृह्णन्ति प्रहिप्यन्ति च । त्रिंशदधिकत्रिंशतोत्तरा जनाः संप्रति कारागृहमनुप्रवेशिताश्च । अग्रे च बहवः २५—३० नैलावधौ दूरं नीत्वा विमोचिताः । बः वश्चापवित्रपन्नं वयं न गृह्णीम इति कारागृहेषु निरशनव्रतमखण्डं प्रारभन्त । श्रीकृष्णानन्दजीदण्डीस्वामिमहाराजो दशदिवसावधौ निराहारः पंचदशे तारके गते मासे प्राणान् परित्यजत् । तद्दिने तन्निमित्तमसह्यं दुःखं प्रदर्शयितुं दिल्लीनगरे प्रमुखाः पण्यवीथीपणान् प्रतिबद्ध्य सहानुभूतिं प्रादर्शयन् । केचन सन्यासिनश्च दण्डकमण्डलु-अपरित्यागार्थं निरशनव्रतं समनुष्ठाय जयशालिनः समभूवन्निति विज्ञायते । इदानीमपि सामूहिकोऽयं सत्याग्रहो दिल्लीराजधान्यां प्रवृत्त एव । संयुक्तप्रान्तीया हिन्दु-महासभाजना एतेषा साहाय्यं दातुमुद्घोषयन् इति च श्रृणुमः ।

मीरतनगरे प्रकाश्यमानस्यादेशपत्रस्य सम्पादकः श्रीमान् मदनगोपाल-सिंहमहोदयः स्वयं नेतृत्वमुपेत्य महता जनसमूहेन सहितो दिल्लीं प्राविशत् । जैनापुराणनामकान्नगरत् सहस्रसंख्या धर्मवीरा धार्मिके सत्याग्रहयुद्धे भागग्रहणाय दिल्लीं प्रति गन्तुं निरगुः । ३० मे दिने पंचविंशत्संख्यानि धर्म-सत्याग्रहिणां यूथानि सीतापुराभिर्गतानि चेति ज्ञायते । तथाच सिंगरामराजा-महाभागः तथा शिवाजीस्मारकसंघसंचालकः श्रीमान् ठाकूरआदित्यनारायण-

(२७)

सिंहमहोदयः श्रीकरपार्त्तजीप्रवर्तिते धर्मयुद्धे भागं ग्रहीतुं निरगच्छत् । एवं महता समुत्साहेन प्रवृत्तमिदं धर्मयुद्धं शान्तरूपम् । अतएव एतदसाधारण-मवलोक्य श्रीमान् भारतचक्रवर्तिप्रतिनिधिः पण्डितजीनेहरूमहोदयं जिज्ञासया समपृच्छदिति । गोवधप्रतिबंधं घटनासमितौ हिन्दूनां योग्यं प्रातिनिध्यं च धार्मिकेषु विषयेषु शासननिर्माणादिना हस्ताक्षेपं चेत्यादीन् विषयानधिकृत्य प्रवर्तितं धार्मिकं सत्याग्रहयुद्धम् ।

देशेऽस्माकं प्रवर्तितेषु नियतकालिकेषु पत्रेषु भूयांसः सर्वे कांग्रेस-पक्षीया नैतं वृत्तं प्रकाशयतीति विदितमेव सर्वेषाम् । अतो मधुरवाणीप्रिय-पाठकानामवगतये समुपाहरं वृत्तमिदमित्यलम् ।

सनातनधर्मप्रणयी

बेळगांवनगरे

ज्ञानसत्रं विष्णुयागश्च

वैशाखकृष्णद्वितीयायां ज्ञानसत्रं विष्णुयागश्च प्रारब्धो महता समारंभेण । सर्वे च सनातनधर्मपरायणा महाजनाः प्रातस्स्नानकृतान्धिकाः संघशस्त्र-मुपागच्छन् पुरुषा योषितो बाला शृद्धाश्च श्रीमदनन्तशयनदेवालयम् ! नव-पल्लवध्वजपताकाकदलीस्तंभादिभिरलंकृतो देवालयो मूर्तिमान् महोत्सव इव विश्राजतेस्म । प्रातस्सार्धसप्तवादनावसरे सम्मिलिताः सहस्रशो जनाः विवि-धालंकारविभूषितायां सुन्दरान्दोलिकायां श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादाचार्याणां रूपप्रतिकृतिं सर्वमूलग्रन्थांश्च संस्थाप्य विविधवाद्यवेदघोषपुरस्सरं संचारण-क्रमेण महोत्सवमन्दिरं यावन्नवमवादनावसरं प्रस्थावर्तन्त । विविधनगरेभ्यः समाहूता विद्वद्गरा विद्यातपस्तेजोभास्वराः सभामन्दिरमशोभयन् स्वागमनेन । समाप्ते च मंगलगीते श्री. म. सि. प्र. मण्डलाध्यक्षाः श्रीमन्तो वलवंतगव-वेंकटरावपोतदार रिटायरस्मा ॥ जज्जमहोदयाः सर्वेषामपि स्वागतमावेद्य

(२८)

ज्ञानसत्र—विष्णुयागयोः कार्यारंभमसूचयन् । ततः श्रीबुद्धीश्रीनिवासाचार्याः
 प्रास्ताविकं विषयमनूय तद्दिनकार्यक्रममावेदयन् । ततः श्रीउमजीरामाचार्याः
 पण्डितप्रवराः श्रीमदाचार्यकृतेषु सर्वेषु ग्रन्थेषु प्रथमं गीताभाष्यप्रवचनमारभन्त ।
 ततो विष्णुयागारंभः स्वस्तिपुण्याहवाचनमारभ्य प्रवर्तितश्च । क्रमशस्सर्वेषामपि
 ग्रन्थानामर्थानुवादः पारायणं प्रवचनमुपन्यासाश्च प्रतिदिनं प्रातः सप्तघण्टा-
 वादनमारभ्य आसार्धदशघण्टावादनं यावत् तथा सायं घण्टात्रयवादनदारभ्य
 सार्धाष्टवादनावधि प्रवर्तन्तेस्म । घण्टात्रयवादनारंभे सुस्वरं यथास्यात्
 भगवन्नामसंकीर्तनं श्रीमतां माधवेशाचार्याणां नेतृत्वेन प्रवर्ततेस्म । परस्थला-
 दागतेषु विद्वद्वरेषु पण्डिताशिरोमणयः श्रीपाण्डुरङ्गक्षेत्रगतश्रीपूर्णप्रज्ञमतोन्नाहि-
 नीविद्यालयप्रधानाध्यापकाः **श्रीवरखेडनरसिंहाचार्याः**, विद्वन्मुकुटमाणयः
 श्रीबागलकोटीयवाणीविलासविद्यालयप्रधानाध्यापकाः **मल्लगीवेदव्यासा-**
चार्यमहोदया, भाग्यनगरे श्रीमदुत्तरादिमठार्धाश्वरद्वैतवेदांतविद्यालयप्रधाना-
 ध्यापकाः पण्डितप्रवरा **गलगलीमुहविठ्ठलाचार्याश्च** ज्ञानवयस्तपोवृद्धा
 गंभीरया अमोघया आबालस्त्रीमनोहरया सरसया सरलया च सरण्या श्रोतृजन-
 मनस्तोषमातन्वन् । एवमेव नवतरुणा अरुणसाराधिप्रभाभास्वरास्तपोविघातेजः
 शालिनो विद्वद्भिरा विजयपुरीयश्रीसत्यध्यानतीर्थविद्यालयप्रधानाध्यापकाः न्याय-
 वेदान्त—मीमांसा—साहित्यतीर्था वागमृतझरीप्रहर्षितामितश्रोतृजनान्तरङ्गा
उमजीनरसिंहाचार्यवर्याः, कुसुनूरीयश्रीसत्याभिज्ञतीर्थप्रवर्तितमहाविद्या-
 लयप्रधानाध्यापका न्याय—वेदान्तसाहित्यशास्त्रपारंगताः दुर्बोधानपि शास्त्रायान्
 विषयान् शिशुभ्योपि सुबोधान् रचयन्तः **श्रीकिन्हाळजयरायाचार्याः**,
 तथाच तर्कजटिलानपि शास्त्रविषयान् सुंदरतया प्रतिबोधयितुमतिचतुरा लब्ध
 कीर्तयो न्यायवेदान्तसाहित्यपाथोनिधिमन्दरायमाणा **गलगलीअण्णैया-**
चार्यास्तथा पूर्वविशेषणविभूषिता महामंत्रजपाद्यनुष्ठानलब्धतेजोभास्वरा
गलगलीनारायणाचार्याः पण्डरपुरीयमहाविद्यालयाध्यापका विद्वत्प्रवराः
संगनाळवासुदेवाचार्याः करतलामलकीकृतसाहित्यमणयो रसनारङ्गाङ्गणे
 नटीकृतनिगमान्तविद्याङ्गनाः प्रसन्नीकृतमन्त्र—तन्त्रदेवताः **श्रीमदुमजी-**

(२९)

रामाचार्याः, मधुरवाणीसहस्रपादकाः सरसगद्यनिर्माणचातुरीविस्मा-
पितामितविद्वज्जनाः संभाषणोपन्यासप्रहर्षितसर्वातरंगा विद्वत्तल्लजा **गलगली-**
पण्ढरीनाथाचार्याश्च प्रमुखा इत्यावेदयितुं महान्नः संतोषो जायते ।

एवं मध्यमावस्थायां विद्यमाना नैकशास्त्रपारंगताः श्रीव्यासाश्रमविद्यालय-
प्रधानाध्यापका भूतपूर्वव्यासधर्मसम्पादकाः पंडितप्रवराः **पांघ्रीश्रीकृष्णा**
चार्यमहोदयाः (ताताचार्य) मधुरवाणीप्रधानसम्पादका स्सरससुर
भारतीसंसेवनविशुद्धचेतसो लेखनकलकौशल्यायुक्तदिगंतविल्यातयशसः सं. सा.
रत्न **श्रीगलगलीरामाचार्यास्तथा** सं. सा. भूषण **बुर्लीश्रीनिवा-**
साचार्याश्च, गण्यमाना आसन् । महाभारतप्रवचनलब्धयशसः 'प्रवचनपटु'
रित्यन्वर्थपदवीशोभमाना धारवाडनगरवास्तव्याः **किन्नूरहुवाचार्यमहोदया**
महाभारततात्पर्यनिर्णयप्रवचनेन सर्वानपि श्रोतृन् परमानन्दसिन्धुनिमग्नानकार्षुः ।
एवमेव षट्पुरनिवासिनः महाभाष्योपाढ्या **अनन्तशास्त्रिणः**, श्रौतस्मार्त-
विधिविधानरहस्यविन्मूर्धामणयः प्रवचनचतुरा मुधोळनगरभूषणाः **श्रीकुळली-**
हणमंताचार्याः बागलकोटीयश्रीमदानंदतीर्थविद्यालयाध्यापका **बुर्लीराघ-**
वेंद्राचार्या यमनियमशमदमाद्युपेताः श्रीयलगूरक्षेत्रनिवासिनः **श्रीनाग-**
सम्पगीशामाचार्याः परमपरिशुद्धाचारनिरता आतिथेयपरमा ब्राह्मण-
सन्तर्पणैकनिरता निरवकाशमहोरात्रंपरिश्राम्यन्तः **श्रीयक्कुण्डीपांडुरंगा-**
चार्याः, सत्कुटुम्बपरिवारपरिवृता एव सर्वांशैरपि नितरां परिश्रम्य समागता-
नेकमहाजनसंवैकतत्पराः परोपकारप्रकृतयः **कट्टीश्रीकृष्णाचार्यमहोदया**,
श्रीगलगलीअनन्ताचार्याः सम्मिलिता विष्णुयागसांगल्यसिद्धये परिकरं
बद्ध्वा प्रयत्न श्रेयोभाजोऽभवन् । पाकसिद्धये सामग्रीनिर्माणार्थं द्रव्यसंग्रहाय
वैविध्यकल्पनाय च बद्धपरिकरा म. म- मण्डलप्रधानकार्यदर्शिनो **मुक्केबाग-**

(३०)

अण्णैयाचार्यः, सर्वकार्यप्रमुखसाधनद्रव्यसंग्रहकर्मणि तथा प्रारब्धज्ञानसत्र-
विष्णुयागयोर्यशस्वितायै बद्धश्चन्द्रा अहर्निशमाहारविहारवर्जिता नितान्तं परिश्रम-
माणाः म. प्र. मण्डलकार्याध्यक्षत्वेन विभ्राजमाना **देवळेमाधवेशाचार्य-**
महोदया मण्डलप्रधानाध्यक्षाः श्री. **बी. व्ही. पोतदारमहोदयाः**
मण्डलप्रधानकार्यदर्शिनः श्री. **कृष्णरावपोतदार** बी. ए. एलएल. बी.
महाभागा श्री. **यककुंडीवेंकटराव** डि. जज्जकोर्टेशिरस्तेदारमहाभागा
बी. डी. शामराव महाभागाश्च सर्वांशेऽपि दत्तसूक्ष्मावधानाः परिपश्यन्तिस्म

एवं पंचदशाहं यावत्प्रवृत्तयो महोत्सवो मंडता समारंभेण समाप्ति-
मगमत् । सहस्राधिकानि रूप्याणि विद्वत्सात्कृतानि । अध्यक्षाः श्रीपोतदार-
महाभागाः सर्वेभ्यः शुभमाशंसन्ताबुलीश्रीनिवासाचार्याः सर्वेभ्यो धन्यवादान्
वितीर्य समभ्यनन्दन् । पं. माधवेशाचार्यास्तथा पं. पण्ढरीनाथाचार्याश्च
मण्डलमभ्यवर्णयन् । एवमतियशस्वितया महोत्सवोऽयं समाप्तिमगमदित्यलम्

प्रत्यक्षदर्शी ।

ज्ञानसत्रे श्री. न्या. मू. लौकूरमहोदयाः

बेळगांवनगरे प्रवृत्ते ज्ञानसत्रे द्वादशे तारके सायं सार्धषष्ठवादनावसरे
श्रीमान् भूतपूर्वमुंत्तापुरीवारिष्ठन्यायासनाधीश्वरः सुप्रसिद्धयशा अखिल-
कर्णाटकालंकारभूतः **श्रीलौकूरनारायणरावमहोदयः** श्री. म. प्र.
मण्डलेन सबहुमानमामंत्रितो नैकसुहृत्परिवारपरिवृतः समागच्छदन्तशयनदेवता
यतनम् । बहुजनसमाजसम्मर्दसंभृतमासीत्सभामन्दिरम् । विजयपुरीया नैक-

(३१)

तीर्थपदवीसमलंकृता वाङ्माधुरीसन्तर्पितामितसभास्तारा उमर्जीनरसिंहाचार्या
 अर्धघण्टावसरे श्रीमदनुव्याख्याने कमपि भागमेकमतिसरसतथा समुपान्यस्यन् ।
 ततः श्रीगलगलीपण्डरीनाथाचार्यास्तलत्रकारोपनिषद्भाष्यमनूय अस्खलितया
 भावगंभीरया श्रुतिमनोहरया तत्वावबोधनप्रवणया वाक्सरण्या. सर्वानपि सदस्या-
 नमन्दानन्दतुन्दिलानतन्वन् । ततो मधुरवाणीसम्पादकाः सं. सा. भूषणाद्यु-
 पाधिवारिणः श्री. म. प्र. मण्डल का. का. सदस्या बुर्लीश्रीनिवासाचार्या मधुर-
 मधुरैः शब्दविशेषैर्या. मू. लौकूरमहोदयानामसाधारणान् गुणगणाननुवर्ण्य
 तेषां पष्ठिसंक्तरपूर्तिनिमित्तमभिधाय आयुरारोग्याखण्डैश्वर्यसमृद्धिश्रेयःप्रदानविषये
 भगवन्तं भक्तवत्सलं भारतीपतिश्रीमुख्यप्राणान्तर्गतं नन्दनन्दनमभिष्ट्य धन्यवाद-
 वितरणपूर्वकमभ्यनन्दन् । ततः श्रीमन्तो वाक्कीलव्यवसायविख्यातयशसः
 वेळगांवनगरालंकाराः श्री. म. प्र. मण्डलोपाध्यक्षा बी. एन. दातारमहाभागा-
 स्तथा पुरोगामिपक्षप्रधानभूता व.ग्व्यवहारवाचस्पत्यो वाक्कीलकुलालंकाराः
 श्रीअनन्तरावमण्डगीमहाशयाश्च श्री. न्या. मू. लौकूरमहोदयानामुत्तमान् गुणान्
 संवर्ण्य स्त्रीयापारसंस्कृतवैदुष्यमुत्तमोत्तमग्रन्थरहस्यं कर्णाटकभाषया प्रकाश्य
 सफल्यंतु समाजोद्धारकरणेनोपकुर्वंतु चेत्यावेदयन् । ततश्च मधुरवाणीसहसंपा-
 दकः पण्डरीनाथाचार्यो मधुरमधुरया संस्कृतभाषया श्री. न्या. मू. लौकूरमहो-
 दयानां अप्रतिममनुकरणीयमादरणीयं सर्वस्यापि कुटुम्बस्यैव संस्कृते वैदुष्यम-
 साधारणं प्रणयं च समुपवर्ण्य मधुरवाण्यां तेषां असाधारणं प्रेमाणमावेदयत् ।
 ततो मण्डलोपाध्यक्षाः श्रीदातारमहाभागाः सौरभ्यभराहूतमिलिन्दकुलालंकृतां
 सुगुम्फितां मालां सगुच्छां न्या. मू. लौकूरमहोदयेभ्यः समर्पयान् ।

ततो वैदिकालंकारा- श्रीअंबेकरगोपालाचार्याः बुर्लीराघवेंद्राचार्याश्च उच्चै-
 मंत्रघोषपुरस्सरं न्यायमूर्तिवरानाशीर्भिरभ्यनन्दन् । ततो विद्यातपस्तेजोभास्वर-
 तथा अखिलवैष्णवसमाजेषु सुप्रसिद्धेभ्यो गलगलीकुलालंकारेभ्यः श्रीमुदुविठ्ठला-

(३२).

चार्येभ्यः फलमंत्राक्षतादि संगृह्य श्रीन्यायमूर्तयो वाङ्मयमुक्ताफलानि विकिरंतः
 समभ्यभाषंत । तत्र मधुरवाणीमुद्दिश्य योऽभिप्राय आविष्कृतस्स गतेके मधुरवाण्यां
 प्रकाशित एव । प्रथमतश्च ते ज्ञानसत्रयोजनां तत्र च सुप्रसिद्धानां विद्वत्प्रवराणां
 शुभागमनप्रसंगं च संशंसंतो मण्डलमभिनन्दंतः अपूर्वज्ञानसत्रसन्दर्शनयोगे-
 नात्मनो धन्यतामावेदयन् । प्रसंगेस्मिन् घोरे जीवनालामसमस्यया संस्कृता-
 भ्यासस्तत्रापि च शास्त्राभ्यासश्च लुप्तप्रायो भविष्यतीति भीतिरतितरामाकुलयति
 नः सनातनिनो धर्माभिमानिनः । अतोऽस्मिन्समये संस्कृतविद्यासंरक्षणमत्यावश्यकं
 भारतीयानाम् अतस्सवरूपेतदं महता प्रयत्नेन संघटितैर्भूत्वा यथा सनातनो
 धर्मः आर्यसंस्कृतिसंस्कृतभाषा सर्वाः प्राच्या विद्याः संरक्षिता भवेयुस्तथा
 अत्यवश्यमनुष्ठेयमेव । परमिदानीं राज्यंत्रसंचालका विषयेस्मिन्नुदासीनाः उत
 शत्रुभूता इव अधिकाधिकं यथा विध्वंसने एव बद्धश्च दरीदृश्यन्ते । पण्डर-
 पुरादिषु श्रीपाण्डुरङ्गादिमन्दिरेषु चण्डालप्रवेशने तथा धर्मविरुद्धशासननिर्माणेच
 प्रवर्तितः प्रयत्न एव प्रमाणमेतद्विषये । एवं घोराभाषादि समापतितायां
 किर्कतव्यविषये मूढं भवति हृदयम् इत्याद्यावेदयन् । उत्तमोत्तमप्रन्थरहस्यं
 कर्णाटकभाषया परिवर्तयितुं मह्यमावेदयन् श्रीदातार-मण्डगीमहाभागाः ।
 संस्कृतभाषायां कृतपरिश्रमोप्यहं न शास्त्रग्रन्थेषु तादृशं परिश्रममकरवम् ।
 अस्मत्पुरोहिता विद्वत्प्रवरा बेलगांवनगरकृतवसतयस्सर्वेषामप्यत्रत्यानां चिरपरि-
 चिताः श्रीकट्टिवादरायणाचार्या मध्वाचार्याश्च गुरवः । तेषामेव संसर्गेण महर्ष्या-
 नादरो मे सिद्धान्तग्रन्थेषु । कर्णाटकभाषायां परिवर्तयितुमुदेति मे बुद्धिः । परं
 समयालाभात् तादृशे कर्मणि समर्थोऽभूवम् । भगवानवकाशं मे प्रदाय मत्तः
 कार्याणि कारयतु इति भगवंतमभ्यर्थये” । इति संपूर्णापि सभा तद्भाषणश्रवणनिमग्नाऽ
 सीत् । ततो बुर्लीश्रीनिवासाचार्यास्सर्वेभ्योपि धन्यवादवितरणपुरस्सरमभिनन्दना-
 न्यार्पयन् । ततश्च मंगलार्तिमंत्रपुष्पादिकर्म कृतम् । समाप्तश्च तद्दिने कार्यक्रमो
 ज्ञानसत्रस्येत्यलम् ।

(३३)

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ,
विद्यापीठ वाडा, ५२१ सदाशिव,
पुणे २, दिनाङ्क २२-५-१९४७.

मान्यवरैभ्यः सविनयं सादरं च निवेद्यते-

अियं टिळक-महाराष्ट्र-विद्यापीठं नाम संस्था सर्वेषु समाजेषु, वर्गेषु जातिषु संस्कृतविद्याया अभिरुचिः यथा उत्पद्येत वर्धेत च तथा सांप्रतं प्रयतते । अस्मिन् विषये भवद्भिः सह विद्यापीठेन यः पत्रप्रेषणादिव्यवहारः अकारि, तेन विद्यापीठस्य भाविनी योजना उद्देशादिकं च श्रीमद्भिः ज्ञातचरमेव ।

“ संघे शक्तिः कलौ युगे ” इति व्यासोक्तिमनुमृत्य इत उत्तरम् अस्मिन् विषये असंघटितानामपूर्णानां च प्रयत्नानां न मनागपि उपयोगः । सर्वेषां तत्तद्व्यक्तीनां संस्थानां समाजानां वा सर्वानेव प्रयत्नान् एकीकृत्य एव भारतीय-संस्कृत-विद्यायाः चिरंतनं दीपं निरंतरं प्रज्वालयितुं ऋषिऋणान्मुक्तांच संपादयितुं वयं सर्वे प्रभवेम । संघशक्त्या एव राजलोकमान्यते, तद्द्वारा समाजे प्रतिष्ठानमावश्यकमर्थार्जनंच सुशकम्, तथैव च तानेव सुप्रतिष्ठितान् सुसंपन्नान् विदुषः दर्पणीकृत्य नूतनविद्यार्थिनः अपि अहमहमिकया अभ्यासार्थं प्रवर्तन् इतीदं पूर्णतया सत्यं सूर्यप्रकाशसमं च सर्वसंमतम् ।

परीक्षामिषेणापि आबाल्यं विद्यार्थिनः संस्कृतं महतौत्सुकेनाभ्यस्यन्तु इत्युद्देशेन संस्कृतविद्यापरिषद् सुलभया क्रमिकपद्धत्या परीक्षाः प्रारभत्, एक्स्मिन्नेव वर्षे अनपेक्षितं यशः च श्रीमत्सदृक्षाणां सहकार्येण संपादितवती । इत उत्तरं एता अपि परीक्षाः परिषदः विद्यापीठस्य च समन्वयेन विद्यापीठ-द्वारा एव प्रचालनीया इति प्रायः निश्चितम् । अतः प्राथमिक, माध्यमिको-त्तमानां सर्वसंमतानां सांप्रतिकपरिस्थितौ उपयुक्तानां चाभ्यासक्रमाणां योजना योग्यतादर्शिकाः पदव्यः, राजलोकमान्यता, सर्वत्र समरूपं योग्यं च वेतन-प्रमाणम् इत्यादि कार्यजातं कर्तुं विद्यापीठं नितरां प्रयतते । आशास्महे

(३४)

चास्मिन्विषये युष्माकं सर्वेषां सहकार्येण सांप्रतिक्या अनुकूलया परिस्थित्या च यशः संपादयितुम् । मातृभाषाप्रवेशादिभेदः इदं कार्यं न विरुणद्धि इत्यपि भवतां न परोक्षम् ।

अनेनैव उद्देशेन आगामिनि जून (१९४७) मासे विद्यापीठतः प्रवेश परीक्षा गृहीता भवेत् । तस्यां प्रवेशपरीक्षायां योग्यगुणसंपादनेन उत्तीर्णाः विद्यार्थिनः पुण्यपत्तने भविष्यन्तुतनसंस्कृतमहाविद्यालये प्रवेशं लभेरन् । महाविद्यालये प्रविष्टानां विद्यार्थिनां शिक्षणं, निवासः, पुस्तकादि अन्यव्यवस्था च यथापरिस्थितिं विनामूल्यं संपादनीया इति सांप्रतिकी योजना वर्तते । पुण्यपत्तनं विद्याकेन्द्रमिति अन्यदपि ज्ञानं सुलभं विद्यार्थिनाम् । अतः युष्माकं विद्यार्थिनः इममुपयोगं मा परिहरन्तु । अपि च येषां विद्यार्थिनां पुण्यपत्तने एव अप्रिमशिक्षणार्थमागमनमशक्यं ते अन्यपाठशालातः स्वातन्त्र्येण वा अप्रिमपरीक्षायामुपस्थातुं कल्पेरन् ।

इदं प्रथममेव वर्षमिति कल्पित्वा “केन्द्रार्थं पंचपरीक्षाणामावाश्यकता अस्ति एव” इत्ययं नियमः शिथिलीकृतः । तथैव परीक्षादिनाङ्कोऽपि (२३ जून १९४७) परीक्षाणां सौकर्यार्थं पंचदश त्रिंशतिर्वा दिनानि पुरो नेतुम् सुशकः । तर्हि तथा निवेदनीयम् । अद्यावधि वैयक्तिकानितरांश्च विरोधान् विस्मृत्य केवलं संस्कृतविद्यामुपासितुमेव कृताः श्रीमतां सर्व एव-प्रयत्नाः विद्यापीठस्य नूतनकार्यार्थमाधारीभूताः इति वयं न कदापि विस्मरामः । इत उत्तरमपि श्रीमन्तः सहकार्यं कुर्युरिति वयं नितरां विश्वसिमः ।

तत्रत्यैः इतरैः संस्कृतविद्योपासकैः संस्थाभिश्च सह विचार्य निवेदयन्तु अत्रभवन्तः । यदि कार्यस्य यस्य विशेषतः प्रचारे प्रसारे वा उपयुक्ततरं भवेत्तर्हि वयं तत्रागन्तुं कार्यस्यास्य सर्वैः आविरोधित्वं समन्वितत्वं च स्पष्टतया निवेदयितुं सर्वेषां युष्माकं च सहकार्यं संपादयितुं सर्वदैव बद्धपरिकराः । अतः स्पष्टतया सत्वरमुत्तरं प्रेषयन्तु इति प्रार्थये ।

—संस्कृतविद्योपासकः ।

वा. वा. भागवतः

कार्यवाहस्य कृते ।

(३५)

चत्वारि सम्मेलनानि

मैसूर देशस्य शिवमोग्गा नगरे श्री प. पू. पा. श्रीजगद्गुरु-
श्रीशंकराचार्य श्रीद्वारकाशारदापीठाधीश्वर श्रीस्वामीश्री
अभिनवसञ्चिदानन्दतीर्थमहाराजानामाध्यक्ष्ये सर्वजित्संवत्सरीय
ज्येष्ठशुक्ल षष्ठी संतमी अष्टमी नवमी तिथिषु (ता. २५/५/४७-२८/५/४७)
मैसूरदेशीयपण्डितत्रयोदशसम्मेलनं, अखिलकर्णाटक ज्यौतिषिकतृतीयसम्मेलनं,
आगमत्रयसम्मेलनम् । अखिलकर्णाटकसनातनधर्मसम्मेलनं च महता समारोहेण
समपद्यत । मैसूर राज्यस्य रक्षणमन्त्रि श्रीशेषाद्रिमहाभागेन
सम्मेलनोद्घाटकत्वमकारि । कर्णाटकदेशस्य विविधमार्गैर्म्यो मार्कि १२५
प्रतिनिधयः पण्डितास्समागल्य सम्मेलनानि समलंचक्रुः—

सनातनधर्मसम्मेलने स्वीकृताः प्रस्तावाः—

१ अस्मिन्मैसूरमहाराजो राज्ये अधार्मिकशासनावकाशमदत्वा धर्मेण
ज्ञानेन न्यायेन प्रजाः पालयतीति सम्मेलनमिदमभिनन्दति तथाऽप्रेष्येवं
विदधात्विति समभ्यर्थयते ।

२ मैसूरराज्यस्य अग्रिमराज्यव्यवस्थायां अखिलधर्मपीठदेवालय सना-
तनधर्मिजनतानां हितसंरक्षणार्थं धार्मिकस्वातन्त्र्यार्थं च अखिलकर्णाटक-
सनातनसंघो मैसूरमहामंत्रिसाविधे यत्प्रार्थनापत्रमर्पयाम्बभूव तदिदं सम्मेलनं
समर्थयते तथा तत्प्रार्थनापत्रानुगुणं विधत्तामिति राजकीयानुरुणद्धि ।

३ अखिलभारतर्षीय धर्मसंघसंस्थापक स्वामिश्रीकरपात्रिमहा-
राजादीन् केंद्रराजकीयाधिकारिगणः कारागारे न्यधादिति सम्मेलनमिदं
धीरं विरोधं दर्शयति, तथा शीघ्रमेव धर्मयुद्धसत्याग्रहस्य पंच याश्चा स्वीकरो-
त्विति समावेदयति ।

४ मद्रास मुम्बई प्रभृति प्रान्तराजकीयाधिकारिगणः सनातनधर्मिणां
पीठस्थानानां च वाक्यमवमत्य नवनवानि धर्मविरुद्धशासनानि विदधातीति

(३६)

सम्मेलनमिदं तत्कार्यं खण्डयति तथा तादृशशासनानि प्रतिनिवर्तयन्त्विति साग्रहं निवेदयति ।

५ धर्मो हिन्दूनां जीवनमस्ति । सम्प्रति तदुपरि समागच्छदाघातानां विरोधाय सततप्रयत्नमाचरतः धर्मसंघस्य तदंगभूतधर्मवीरदलस्य च शाखास्सर्वत्र कर्णाटकदेशे स्थापनीयाः एतदर्थं सनातनधर्मिणस्सर्वे प्रयतन्तामिति सम्मेलनमिममिलषति ।

६ कर्णाटकदेशे धर्मप्रचाराय योग्यपत्रिकाभावात् संघ एव धार्मिकं दैनिकं पत्रं अथवा साप्ताहिकं समारम्भणीयम् । अनेकसंवत्सरैर्म्यो धर्मप्रचारं कुर्वतः मैसूरु “सत्यवादी” साप्ताहिकस्य पत्रस्य सर्वे ग्राहका भूत्वा साहाय्यं रचयन्त्विति सम्मेलनमिदमावेदयति ।

७ १९२७ तमवत्सरीय मद्रास अ एमेण्डमेण्टआक्टशासनं, ततः परमागतास्तन्त्रियमाश्च मद्रासप्रान्तीयमठेषु समन्विताः, तेन हिन्दूमते महानाघातो बभूव । हिन्दूमतस्य नवानां नियमानां पद्धतीनां सम्प्रदायानां च विरुद्धास्ते नियमाः धर्मपीठानां स्थितिमेव विनाशयन्तीति सम्मेलनमिदं विमर्शपुरस्सरमेकाभिप्रायं स्पष्टीकरोति । किं च ते नियमाः श्रीमठानां स्वाभाविकाभिवृद्धये विघ्नकारिणः मठाधिपतीनां परम्परागताधिकारविनाशकाः श्रीमठीयकर्तव्यनिम्पादने प्रत्यूहकारिणः । अतः तान् मद्रासराजकीया एण्डोर्मेण्ट बोर्ड द्वारा समानयन्तीति एतत् बलात्कार एव । मठाधिपतिसहकारं विना नियमा एते समानीता इति पीठस्थानेषु वा नान्विता विधीयन्तामिति सम्मेलनमिदं साग्रहं विनिवेदयति ।

८ बलान्मतान्तरिता हिन्दवस्समुचितप्रायश्चित्तद्वारा पुनः स्वमते प्रविष्टा भवन्तीति धर्मशास्त्राभिमतभेददिति सम्मेलनमिदं निर्णयति घोषयति च ।

९ राजकीयाधिकारिणः पीठाधीशाभिमतग्रहणं विना कमपि वा धर्मविषयकं निर्णयं मा कुर्वन्त्विति अखिलस्यापि भारतवर्गस्य सर्वेपि पीठाधीश्वरास्समुद्घोषयन्तः राजकीयानावेदयन्तु इति सम्मेलनमिदं समावेदयति,

१० देहल्या धर्मयुद्धसत्याग्रहं राजकीयैराबध्ने दण्डकमण्डल्वादेरदानेन अनशनं कुर्वणः काशिक दण्डिस्वामी श्रीकृष्णानन्दो ब्रह्मभूयंगत इति सम्मेलनमिदं शोकं प्रदर्शयति स्वखण्डनं च राजकीयानावेदयति ।

(३७)

वेदे वैरिनिर्हरणार्थं भगवत्प्रार्थना

(सङ्कलनकर्तारः—श्रीपांघिताताचार्याः)

विगोभिरद्रिमैरयत् ॥६३॥

इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च ।

उग्र उग्राभिरूतिभिः ॥६४॥

(ऋ. अ. १ अ. १ वर्ग १३।४)

अस्यार्थः—(यः भवान्) अद्रिम्—आदरणयोग्यं वीरम् गोभिः—
वचोभिः तेजोभिश्च वि—विशेषेण ऐरयत् प्रेरितवान् (सः त्वम्) इन्द्र—
भगवन् वाजेषु—समराङ्गणेषु (अस्मासु) सहस्रप्रधनेषु—सहस्रैः (वैरिभिः)
अथवा (सहस्रशः) प्रधनानि—युद्धानि येषां तेषु अर्थाद् बहुभिः साकं बहुवारम्
अस्मासु युध्यमानेषु नः—अस्मान् उग्राभिः—दुष्टभयङ्कराभिरूतिभिः—शस्त्रैः
अथवा समुत्साहवर्धकैरभिप्रायैः अव—रक्ष ।

कियत्तेजस्विनी प्रार्थनेयमार्याणाम् । वयं युध्यामहे, सहस्रशः युध्या-
महे वैरिसहस्रेण सह युध्यामहे । नावमानं सहामहे । नवा बलात्कारं
क्षमामहे । नाप्यत्याचारं तितिक्षामहे । नैव न कुर्मो मानिनीमानभङ्गप्रति-
क्रियाम् । न च परेषामाक्रमणमुपेक्षामहे । अस्मासु सधैर्यं युध्यमानेषु सदभि-
प्राय—सदुपदेशदानादिना समुत्साहयन् अस्मान् भगवन् रक्ष । दुष्टप्रतीकारार्थं
युध्यमानानेव वीरान् त्वं रक्षसि । न तु क्लैष्यवृत्तिमुपगतान्, उदासीनान्
प्रतीकारपराङ्मुखान् केवलमश्रूण्यत्सृजतो हाहेति रुदतः । जानीमो वयं
तवेममाशयम् ।

आर्याणामियं वीरवृत्तिभावनाऽद्य विलीना । यद्यसावोजस्विनी वीरता-
भावना भारतीयेष्वधुनिकेषु प्राञ्चलिष्यत् तर्हि नूनं तपस्विनी भारतमाता
विच्छेददुःखं नान्वभविष्यत् । नापि त्वेष—सन्तापोद्दीपिनी रोमाञ्चकारिणी
प्रखरोष्णरुधिरोत्कायिनी कदाऽप्यविस्मरणीया रौखाली—कलंकतादिस्थलीया
भीषणतमा दुर्घटनाऽघटिष्यत् ।

यदा संस्कृतेऽनादरः सञ्जातः, तदा सौजन्य—सौशील्य—वीरतादि

(३८)

भावनोद्दीपकानां पुराण—महाभारतवेदादीनां परिचयोऽपि दूरीभूतः । तेन धर्मभावना, स्वाभिमानतेजः, अन्यायासहिष्णुता, प्रतीकारपरायणतां पराक्रमो-
द्दामतेत्यादयो राष्ट्रोत्कर्षहेतवो दिव्यगुणा व्युत्पद्यन्ते । तेनेयं दुर्दशा समापन्ना ।
अतो राष्ट्रोत्कर्षाभिलाषिभिः संस्कृतमभ्यस्य भारत—वेदादीनवगाह्य राष्ट्रोत्कर्ष-
कगुणान् संपाद्य भारतगौरवमभिवर्धयन्तु मिथस्सङ्घटिताः संपन्ना आर्या इति
साग्रहं निवेदयामः ।

“ओ के” इत्यस्य आंग्लशब्दस्य मूलं श्रीभगवद्गीतायाम्

फ्रेंचभिषग्वरस्याशयः

अधुना समग्रे प्रपञ्चे प्रचुरतया व्यवहियमाणस्य “ओ के” ‘अखिलं
कल्याणमयम्’ इत्यर्थकस्य आंग्लशब्दस्य मूलविषये ‘न्यूयार्क’ नगरीयायां
‘हेराल्डट्रिब्यूनपत्रिकायां (प्यारिसमुद्रणे) महीयान् वादकोलाहलः प्रवृत्तः ।
तत्र केनाचिद् फ्रेंचभिषग्वरेण स्वाशयः प्रकटितः—“ओ के” शब्दस्य
मूलं श्रीभगवद्गीतायां विद्यते । भगवतः श्रीकृष्णस्य दिव्योपदेशेन परिहृते
संशयपटले रथमारोहता पार्थेन अस्य ‘ओ के’ शब्दस्य मूलभूतानि पदान्य-
वादीत्’ इति ।

परं किं तानि पदानीति न स्पष्टीकृतं तेन वैद्यमहाभागेन । वस्तुतो
विचार्यमाणे सर्वभाषाणां जननी संस्कृतसरस्वलैव । ‘मदर’ ‘फादर’
‘ब्रदर’ इत्यादयो विदेशीयाः सहस्रशः शब्दाः संस्कृतादेवोत्पन्ना इति
सर्वेऽपि विपश्चितो निर्विवादमभ्युपगच्छन्ति । ‘ओ के’ शब्दस्य मूलम-
न्विष्य पाश्चात्यभाषासु तदनुपलभ्य संस्कृतमेव शरणीकरणीयम् । तदेतदालो-
च्यैव फ्रेंचभिषजा मूलं श्रीभगवद्गीतेत्यभिहितम् । कथमिति न ज्ञातं तेन ।
अथवा न प्रकाशितम् । संक्षिप्तसाङ्केतिकशब्दस्यास्य किं ताति मूलभूतानि
पार्थेनोच्चरितानि पदानीति विचार्यमाणे ‘अखिलं कल्याणमयम्’ अथवा
‘ॐ केशव’ इति स्वादित्यूहः कर्तुं शक्यते । तदत्र शब्दशास्त्ररहस्यज्ञै-
र्विशेषतो विमर्शनीयम् ।

(३९)

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीगीताविहारः ॥

॥ श्रीगीताध्यायनामानुक्रमः ॥

अथवा

॥ गीताध्यायानुक्रमः ॥

विषादयोगः प्रथमः सांख्ययोगो द्वितीयकः ।
 तृतीयः कर्मयोगश्च गीताध्यायेषु विश्रुतः ॥१॥
 चतुर्थो हि ज्ञानकर्मसंन्यासो योग उच्यते ।
 नाम्ना संन्यासयोगोऽसौ पंचमः संचकास्ति सः ॥२॥
 षष्ठः परं ध्यानयोगः प्रथितः पृथिवीतले ।
 ज्ञानविज्ञानयोगाख्यः सप्तमः समुदीरितः ॥३॥
 अक्षरब्रह्मयोगोऽयमष्टमः स्पष्टतांगतः ।
 राजविद्याराजगुह्ययोगोऽयं नवमो मतः ॥४॥
 विभूतियोगो दशमः संप्रोक्तः समरांगणे ।
 एकादशो योग एष विश्वरूपाभिदर्शनः ॥५॥
 द्वादशोऽसौ भाक्तियोगः प्रियः फाल्गुनसारथेः ।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेष विभागश्च त्रयोदशः ॥६॥
 गुणत्रयविभागश्च योग एष चतुर्दशः ।
 पुरुषोत्तमयोगोऽयं नूनं पंचदशः स्मृतः ॥७॥
 दैवासुराणां संपत्तिविभागः षोडशो मतः ।
 श्रद्धात्रयविभागश्च योगः सप्तदशः श्रुतः ॥८॥
 मोक्षसंन्यासयोगोऽयं चरमोऽष्टादशः स्फुटः ।
 एवंगीताध्यायनाम्नां कथितोऽयमनुक्रमः ॥९॥
 उपयोगाय बालानां गीताध्ययनशालिनाम् ।
 भीमेन रचिजश्चायं गालवक्षेत्रवासिना ॥१०॥

डि. विजापूर.

बी. बी. हुबळीकरः,

गीताश्रमः गलगली.

(४०)

अहो ! आर्याणां वीरभावना

ॐ धन्वना गा धन्वनाऽऽर्जिं जयेम धन्वना तीव्राः
समदो जयेम ॥

धनुः शत्रोरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः
प्रदिशो जयेम ॥
(यजु. २९—३९)

धन्वना—धनुषा (वयं) गाः—भूमिं जयेम । धन्वना—धनुषा
आर्जि—युद्धं जयेम । धन्वनाः तीव्राः—उग्रान् समदः—मदोन्मत्तान्
(वैरिणः) जयेम । (अस्माकं) धनुः शत्रोः—अपकामम्—दुष्टमनोरथं
कृणोति—विनाशयति । धन्वना (वयं) सर्वाः—प्रदिशः जयेम ।

‘बाहू मे बलमिन्द्रियम्’ ‘अदीनाः स्याम शरदः
शतम्’ ‘शतं जीवेम शरदः सवीराः’

ईदृश्या वीरभावनयैव समग्रं भूमण्डलमेव वशीकर्तुं प्राभवन्नार्याः । न
ते शत्रूणां दुर्मदान्धतां सहन्ते स्म । न वा अहिंसावृत्त्या प्रार्थनया वा भूमिं
जेतुमभ्यलषन् । न वा तूष्णीमतिष्ठन् प्रतिपक्षिणां दुर्मनोरथानविध्वस्य ।
शस्त्रास्त्रै रेव सर्वं जेतुमुत्सहन्ते स्म ते । दैन्येन निस्सारं जीवनं नापेक्षितं
तेषाम् । वीरतयैव शरच्छतं सोज्ज्वलजीवनमेव ध्येयमासीदार्याणाम् । अध्या-
त्मनिष्ठा अपि आर्या ऐहिकजीवनम् असारताबुद्ध्या नावगणयन्ति स्मेदानीन्तन-
वेदान्तिन इव । बन्धमोचनोपदेशिनी वेदान्तविद्या नैव दास्यमनुमोदते, न
वा पारतन्त्र्यबन्धनम् । पारत्रिकबन्धमोचनस्य ऐहिकबन्धमुक्तिरत्यावश्यकी ।
तत्कृते शस्त्रास्त्राण्युपयुञ्जन्तिस्मार्याः । वेदान्तनिष्ठया निराशामयं
निराक्रमणवृत्तिं निष्क्रियमासीन्न तेषां जीवनमधुनातनशिष्टानामिव । किन्तु
महत्वाकाङ्क्षया परिपूरितं विपन्नजगद्रक्षणे दक्षं क्षमं प्रतिपक्षिणामाक्रमण-
निवारणपरायणं सक्रियं महोज्ज्वलमभवन्निरन्तरम् । तदनुकरणेन जीवने
सरसता—सार्थकतापादनमेव श्रेयस्करम्, तद्विस्मरणेन निस्सारमयानिष्क्रिय-
जीवनं निरयतुल्यं निरर्थकमेवेति मन्तव्यम् ।

नियमावलिः ।

- (१) मधुरवाणीनाम्नीयं संस्कृतपत्रिका प्रत्याङ्गलमासप्रथमसप्ताहे प्रकाश्यते
- (२) अस्यां प्रायः प्रत्यङ्कमेका लघुकथा, सनातनधर्मविषयकः प्रबन्धः प्राचीनसाहित्यं चान्ये प्रचलितविषयका विवेचनात्मकालेखाः प्रकटीक्रियेरन् सनातनधर्मद्रोहिणो लेखा नावकाशं विन्देरन् । ग्राहकेतरेषां लेखाः पद्यानि वा न प्रकाश्येरन् ।
- (३) पत्रिकाया अस्याः अग्रिमदेयं मूल्यं मार्गव्ययसहितं रूपकचतुष्टयम् । अंकस्यैकस्याणकषट्कम् मूल्यम् । द्वीपान्तरवासिनां तु वार्षिकं मूल्यं पञ्चरूप्यात्मकम् । विना मूल्यमादर्शसंचिका न प्रदीयेत । तदिच्छु-मिश्र चतुराणकमूल्यानि शुल्कपत्राणि प्रहीयन्ताम् ।
- (४) मधुरवाण्याः श्रयोमिवृद्धये पञ्चरूपकाणां दातारः सहायकाः, दशरूपकदायिनः पोषकाः, पञ्चविंशतिरूपकप्रदा अनुग्राहकास्ततोऽप्यधिकं यच्छन्ता संरक्षका इति व्यपदिश्येरन् ।
- (५) मधुरवाण्यां नीरसा असुवाच्याक्षरा एकपार्श्वे एवाल्लिखिता लेखाः नावमरमासादयेयुः । लेखपरिवर्तनादिषु निरनुयोज्याधिकाराः खलु सम्पादकाः । अप्रकाशिता लेखा विना प्रापणव्ययं न प्रतिग्रहीयेरन् ।
- (६) लेखा, विज्ञापनानि, समालोचनापेक्षिणो ग्रन्थाः, पत्रिकाश्चेत्यादि सकलं मधुरवाणी कार्यालय वेळगांव नं १६९८ इति संकेतेन प्रेष्यम् ।
त्रं मूल्यधनं वा प्रेषयद्भिः निजसंकेतादिकं देवनागरीलिप्यैव सुस्पष्टं विलेखनीयम् । भूतपूर्वग्राहकैः पत्रस्य धनस्य वा प्रेषणसमये ग्राहक-संख्यालेखनं नैव विस्मरणीयम् । उत्तरप्रेम्भुभिरवश्यं प्रेषणीयः प्रापण-व्ययः ।

प्राप्तिस्थानम्

मधुरवाणी कार्यालय, १६९८ वेळगांव.

Printed at Veer-bharat Printing Press, Belgaum.
Its proprietor A. P. Chougule and Published by Shri
Acharya Burli at House No. 1698 Belgaum.

Regd No. B. 3664.

PINK
OINTMENT

खरूज २४ तासांत बरी होते

पिंक मलम

तोंडावरील तारुण्यपिटिका (मुरुम)
डोक्यांतील फोड, इसब व त्वचारोगांसाठी
सुगंधीत मलम

याने कपडे खराब होत नाही.

सल्फनमाईड, मक्थुरी, कॅम्फरक्षिक
आणि हौसूर चंदन तेलांत
बनविलेले
पिंक मलम

स्टार कंपनी बेळगांव.